

XVI. Yüzyıl Bazı Osmanlı Mimarları

Abdulkadir DÜNDAR

Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

e-mail: dundar@divinity.ankara.edu.tr

Some Ottoman Architects In The Sixteenth Century. In this article I investigate the contributions of 107 relatively unknown architects to the Ottoman architecture in the sixteenth century. The study basically depends upon the research done in the Ottoman Archives and Topkapı Palace Museum Archives and it is therefore restricted to the information found in the archival documents. Even though the study briefly touches on the works of Sinan and Davud Aga, who are the most famous architects of the sixteenth century, it mainly aims to introduce the unknown architects of this century and their works.

Key words: Architect, Architecture, Monuments, Mosque, Architects of Hassa, Building, Salary (ulüfe), Citadel.

Osmanlı Arşivi ile Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde belirli zamanlarda yaptığımız çalışmaların neticesinde ortaya çıkan bu araştırmamızda, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden sonuna kadar geçen zaman diliminde faaliyet gösterip de incelenen arşiv belgelerinde tespit edilen ve fazla bilinmeyen yeni mimarları ortaya koymaya çalıştık. Dolayısıyla amacımız, XVI. yüzyıldaki bilinen meşhur mimarlar hakkındaki bilgileri tekrarlamak olmayıp, bugün isimlerini dahi bilmediğimiz pek çok mimarı belgelerdeki bilgilerin arasından alıp gün yüzüne çıkarmaktır. Bu nedenle Mimar Sinan ve Mimar Davud Ağa gibi dönemin hem çok önemli hem de incelenen mimarların hocaları ve yöneticileri konumundaki mimarlara ise sadece yeri geldikçe bazı atıflarda bulunduk.

Bir dönemin sanat, mimarî anlayışının ve üslup gelişmelerinin bütün yönleriyle ortaya konulmasında, o dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısının bilinmesi kadar günümüze ulaşan veya ulaşmayan mimarî yapıların inşalarında emeği geçen sanatçı ve mimarların bilinmesinin de önemli bir rolü vardır. Bu bağlamda, XVI. yüzyılda Osmanlı topraklarında çalışan mimarların bilinmesi bu yüzyılda inşa edilen yapıların daha sağlıklı değerlendirilmesine elbette katkıda bulunacaktır. Ayrıca Mimar Sinan'ın yetiştirdiği ve birlikte çalıştığı mimarların ortaya konulması, Hassa Mimarlar Ocağı'nın XVI. yüzyıldaki yapısı ve faaliyetlerine ışık tutacağı gibi, bu dönemde yapılan eserlerde Mimar Sinan'ın rolü ve katkısı konusunun daha da aydınlanmasını sağlayacaktır.

XVI. yüzyıl mimarlarından Mehmed Çavuş, Kara Mustafa, Zeynizade, Cemaleddin, Todoros, Musluhiddin, Sefer, Kalender, Yahya, Ferhad Çavuş, İbrahim Bey ve Mehmed bin Zeynelabidin adlı on iki mimarı bir başka çalışmamızda ele aldığımız için burada bunlar hakkında tekrar bilgi vermedik.¹ Yaptığımız tespitlere göre yukarıda belirttiğimiz zaman diliminde faaliyet gösteren mimarların sayısı 119'dır. Bu dönemde bütün Osmanlı coğrafyasında faaliyet gösteren mimar sayısının bundan ibaret olduğunu ileri sürmek elbette mümkün değildir. Çünkü, gerek Osmanlı Arşivi'nde gerekse Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde yapılacak daha kapsamlı ve uzun süreli çalışmalarda yeni mimarlar ve çalıştıkları yapıları tespit etmek mümkündür. Ayrıca bu çalışmayı hazırlarken, gerek Osmanlı Arşivi'nde ve gerekse Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki XVI. yüzyıla ait pek çok belge ve defterleri inceleme fırsat ve zamanını bulamadığımızı da belirtmek gerekir.

Çalışmamız, Osmanlı Arşivi'ndeki Kamil Kepeci Tasnifi'nde yer alan sekiz defterden alınan bilgiler başta olmak üzere Mühimme Defterleri, Maliyeden Müdevver Defterler ve Küçük Rûznâmçe Kalemî'nden bir defter ile Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki beş defterden tespit ettiğimiz bilgilere dayanmaktadır. Ancak, yeri geldikçe bazı tarihî kaynaklar ve diğer araştırmalardan da istifade ettik.

Osmanlı mimarlarıyla ilgili arşiv belgeleri ve kayıtlardaki bilgilerin genellikle mimarların Hassa mimarlığına atanmaları, azledilmeleri, ücretleri, bir yapının inşa veya tamirinde görevlendirilmeleri ile yaptıkları faaliyetlerde gösterdikleri başarıya göre ulûfelerine veya yevmiyelerine yapılan zamlarla alakalı olduğu gözlenmektedir. Dolayısıyla mimarların inşa veya tamirinde çalıştıkları yapıların sanat ve mimarî yönleriyle ilgili görüşleri ve kendi aralarında yaptıkları tartışmalar veya mimarbaşı ile yapılar hakkındaki görüşmeleriyle ilgili olarak arşivlerde yaptığımız araştırmalarda şimdilik herhangi bir bilgi veya belgeye rastlayamadık. Bu nedenle aşağıda anlatmaya çalıştığımız mimarlar hakkındaki bilgilerin bu çerçevede olduğu göz ardı edilmemelidir. Ayrıca, genel olarak arşiv belgelerinden tespit ettiğimiz 107 mimarı, kayıtlardaki tarihlere göre bir tasnife tabi tutarak, kronolojik sırayla anlatmaya gayret ettik.

¹ Bkz. Abdulkadir Dündar, "XVI. Yüzyılda Suriye, Mısır ve Suudi Arabistan'daki İmar ve İnşâ Faaliyetlerine Katkıda Bulunan Bazı Osmanlı Mimarları", **Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri** (25-27 Ekim Hatay, 28 Ekim İskenderun), Cilt: I. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi / 20, Ankara 2001, s. 219-228.

1-MİMARBAŞI ALÂEDDİN

Mimarbaşı Alâeddin'in ismine 932/1525-1526 tarihli bir hesap defteri² ile Ağayân-ı Ehl-i Hiref'e dahil olan meslek başkanlarının 932-933/1526-1527 yıllarında aldıkları ücreti gösteren başka bir defterde³ rastlanılmaktadır. Hesap defterinde de Alâeddin'in ismi "*Cemaat-ı Ağayân-ı Ehl-i Hiref*" başlığı altında "*Mimarbaşı Alâeddin fi yevm kırkbeş akçe fi şehri 1327 akçe*" şeklinde geçmektedir.⁴ Bu bilgilerden 1525-1526 yılında Alâeddin'in Mimarbaşı olduğu, günlük 45 akçeye çalıştığı ve ayda 1327 akçe aldığı anlaşılmaktadır. Diğer defterde Mimarbaşı Alâeddin'in günlük aldığı ücrete yer verilmezken 1526 ve 1527 yıllarında da yine 1327 akçe ulûfe aldığı belirtilmektedir.⁵

Rıfkı Melûl Meriç, 1509 yılı Ekim ayının başından itibaren kayıtlarda İstanbul II. Beyazid Câmii mimarı ve aynı zamanda mimarbaşılık görevini yürüten Yakub-şah'ın⁶ isminin belirtilmemesinden onun vefat etmiş olabileceği sonucunu çıkararak, mimarbaşılık görevine Ali bin Abdullah'ın geçtiğini ileri sürmektedir.⁷ Bazı araştırmacılar da, yukarıda belirttiğimiz Mimarbaşı Alâeddin'i Mimar Ali olarak tanıtarak, Mimar Sinan'dan önce Ser Mi'mârân-ı Hassa'lık görevinde bulunduğunu 1537-38'de ölümü üzerine bu göreve Mimar Sinan'ın atandığını belirtmektedirler.⁸ Ancak, Rıfkı Melûl Meriç 8 Rebiyülevvel 917/6 Haziran 1511 ve 13 Cemaziyelevvel 917/9 Ağustos 1511 tarihli kayıtlarda "*cemaat-ı mi'mârân*"da adı geçmeyip de o dönemin mimarlarından olduğunu belirttiği Alâeddin adlı bir mimardan daha bahsetmektedir.⁹ Acaba bu Mimar Alâeddin 1525-1527 yıllarına ait kayıtlarda Mimarbaşı Alâeddin olarak geçen kişi olabilir mi? Bu biraz zor görünüyor. Çünkü, aşağıda sekizinci sırada hakkında bilgi verdiğimiz ve 1525-1526 tarihli defterde belirtilen "*cemaat-ı mi'mârân*" a kayıtlı mimarlar arasında yedinci sırada yer alan Alâeddin adlı bir başka mimar daha bulunmaktadır. Bu nedenle Rıfkı Melûl Meriç'in bahsettiği Mimar Alâeddin'in bu Alâeddin olması kuvvetle muhtemeldir. Zirâ, 1511 yılında henüz "*cemaat-ı mi'mârân*" a giremeyen Mimar Alâeddin'in 1525 yılında bu teşkilâta dahil olarak belirli bir mevkie yükselmiş olabilir. Dolayısıyla Yakub-şah'dan sonra mimarbaşı olduğu kabul edilen Ali bin Abdullah'ın¹⁰, 1525-1527 yıllarına ait kayıtlarda Mimarbaşı Alâeddin olarak geçen kişi olması kuvvetle muhtemeldir.

² Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), D. 9706/2, s.2B.

³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), Numarası (nr.) 559, s.3.

⁴ TSMA, D. 9706/2, s.2B.

⁵ Bkz. BOA, MAD, nr. 559, s.3, 23, 34, 43, 83, 123, 143, 163, 183, 203, 235, 251, 271, 291.

⁶ Yakub-şah hakkında geniş bilgi için bkz. Rıfkı Melûl Meriç, "Beyazid Câmii Mimâr II. Sultan Bayezid Devri Mimarları İle Bazı Binaları Beyazid Câmii İle Alâkalı Hususlar, San'atkarlar ve Eserleri", *Yıllık Araştırmalar Dergisi II*, Ajans-Türk Matbaası, Ankara 1958, s.28-30.

⁷ Bkz. Meriç, a. g. m., s.31.

⁸ Bkz. Fatih Müderrisoğlu, *16.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İnşâ Edilen Menzillik Külliyyeleri*, (H.Ü.Sos.Bilim.Ens. Basılmamış Doktora tezi), Cilt.1, Ankara Ekim, 1993, s.110-115.

⁹ Bkz. Meriç, a.g.m., s.41.

¹⁰ Ali bin Abdullah hakkında geniş bilgi için bkz. Meriç, a. g. m., s.30-32.

2-ALİ NECCAR

Sultan II. Bayezid dönemi mimarları arasında da yer alan Ali Neccar¹¹, 932/1525-1526 tarihli defterde de "*cemaat-ı mi'mârân*"¹² a kayıtlıdır. Günlük 23 akçe aylık ise 678 akçe ücret almıştır.¹³ Ali Neccar'ın günlük ve aylık olarak aldığı bu ücretten dönemin Hassa mimarları¹⁴ içerisinde en tecrübeli üstad bir mimar olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu defterde cemaat-ı mi'mârândan oldukları belirtilen 17 kişiden sadece Ali Neccar'a günlük ve aylık olarak bu yüksek ücretler verilmiştir.¹⁵ Ayrıca cemaat-ı mi'mârândan oldukları belirtilen mimarlar bu deftere, almış oldukları ücretlerine ve deneyimlerine göre kaydedilmişlerdir.¹⁶ Cemaat-ı mi'mârânın deftere kaydedilmesinde izlenen bu metottan, mimarlar arasında hiyerarşik bir yapının olduğu anlaşılmaktadır. Bu yapıya göre, 1525-1526 yılındaki 17 Hassa mimarından ilk sırada Ali Neccar yer almaktadır.¹⁷ Dolayısıyla Ali Neccar, Mimarbaşı Alaaddin'den sonra gelen ikinci mimardır. Ali Neccar'ın 1525-1526 yıllarında almış olduğu bu ücretin, 1533-1534 ve 1537 yıllarında da aynı olduğu, bu yıllara ait cemaat-ı mi'mârân'a bağlı mimarların ve aldıkları ücretlerin belirtildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹⁸

3-MİMAR MAHMUD

Sultan II. Bayezid dönemi mimarlarından Mimar Mahmud¹⁹ da, 932/1525-1526 tarihli defterde "*cemaat-ı mi'mârân*" a kayıtlıdır. Günlük 22 akçe aylık ise 648 akçe ücret almıştır.²⁰ Mahmud'a günlük ve aylık olarak ödenen bu ücretten onun, cemaat-ı mi'mârân içerisinde Ali Neccar'dan sonra en tecrübeli mimarlardan ve ikinci adam olduğu anlaşılmaktadır.²¹

¹¹ Bkz. Meriç, a. g. m, s.41.

¹² Hassa Mimarlar Teşkilâtı hakkında detaylı bilgi için bkz.Orhan Erdenen, "Osmanlı Devri Mimarları, Yardımcıları ve Teşkilâtları", *Mimarlık*, 4. Yıl, Sayı: 27, Ocak 1996, s.15-18; "Osmanlılarda Mimarlık Teşkilâtı", *Hayat Tarih Mecmuası*, II/12 (İstanbul 1967), s.47-50; Abdulkadir Dündar, *Arşivlerdeki Plân ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 2480, Ankara 2000, s.7-73. Zeki Sönmez, "Mimar Sinan ve Hassa Mimarlar Ocağı", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, (Haz: Zeki Sönmez), İstanbul 1988, s.251-258.

¹³ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

¹⁴ Hassa Mimarları hakkında bkz. Abdulkadir Dündar, "Osmanlı Mimarisinde Hassa Mimarları", *Dini Araştırmalar, Osmanlı Özel Sayısı*, Cilt: 2, Sayı: 5, Eylül- Aralık 1999, s.159-176; Zarif Orgun, "Hassa Mimarları", *Arkitekt*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s.3-12; Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Ankara Üniversitesi Basımevi 1964, s.157-202; Erhan Afyoncu, "XVI. Yüzyılda Hassa Mimarları", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 207-215.

¹⁵ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

¹⁶ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

¹⁷ Bkz. TSMA, D. 9706/2, s.10A.

¹⁸ Bkz. BOA, Küçük Rûznâmçe Kalemi (D. KRZ), Numarası (nr.) 33118, s.15; BOA, MAD, nr. 559, s. 282; Afyoncu, a. g. m, s.211-212.

¹⁹ Bkz. Meriç, a. g. m, s.41.

²⁰ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

²¹ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

4-MİMAR BÂLİ

Sultan II. Bayezid dönemi mimarları arasında Hızır Bâli olarak geçen Mimar Bâli, 926/1519 yılından önce meremmetçilik ve su-yolculuk²² görevlerinde de bulunmuştur.²³ 932/1525-1526 yıllarında “*cemaat-ı mi'mârân*” a kayıtlı olduğu anlaşılan Mimar Bâli'nin günlük 21 akçe aylık ise 619 akçe ücret aldığı görülmektedir.²⁴ Aldığı bu ücretlerle Mimar Bâli, 1525 yılındaki cemaat-ı mi'mârâna bağlı mimarlar arasında üçüncü sırada yer almıştır.²⁵

5-MİMAR HÜDAVERDİ

Sultan II. Bayezid dönemi mimarları içerisinde yer alan Mimar Hüdaverdi, İstanbul Bayezid Câmii mimarı ve mimarbaşı Yakub-şah'ın oğludur.²⁶ İsmi 932/1525-1526 tarihli defterde de “*cemaat-ı mi'mârân*” arasında geçen Mimar Hüdaverdi günlük 18 akçe aylık ise 531 akçe ücret almıştır.²⁷ Defterdeki “*Edirne'den alır*” şeklindeki kayıttan, Mimar Hüdaverdi'nin ücretini Edirne'den aldığı anlaşılmaktadır.²⁸ Aldığı bu ücretle Mimar Hüdaverdi, 1525 yılındaki cemaat-ı mi'mârâna bağlı mimarlar arasında dördüncü sırada yer almaktadır.²⁹

6-MİMAR SÜLEYMAN

Sultan II. Bayezid dönemi mimarları arasında ismine rastlanılmayan³⁰ Mimar Süleyman 932/1525-1526 tarihli defterde “*cemaat-ı mi'mârân*” a kayıtlıdır. Günlük 13 akçe aylık ise 383 akçe ücret almıştır.³¹ Mimar Şeyhi ile aynı maaşı aldığı halde, muhtemelen tecrübe ve deneyimi göz önünde bulundurularak, cemaat-ı mi'mârânın sıralamasında Şeyhi'nin üstünde beşinci sırada yer almaktadır.³² Bazı kayıtlardan Mimar Süleyman'ın 1533-1534 ve 1537 yıllarında da aynı ücreti aldığı³³ ve Zilkade 943 / Nisan 1537 tarihli ulûfesiyle ilgili bir başka kayıttaki bilgilerden ise vefat ettiği anlaşılmaktadır.³⁴

7-MİMAR ŞEYHİ

Sultan II. Bayezid döneminde “*cemaat-ı mi'mârân*” arasında yer almayan fakat o dönemin mimarlarından sayılan Mimar Şeyhi'nin³⁵, 932/1525-1526 tarihli defterde “*cemaat-ı mi'mârân*”a kayıtlı olduğu anlaşılmaktadır. Günlük 13 akçe aylık ise 383 akçe ücret almıştır.³⁶ Mimar Süleyman ile aynı maaşı aldığı halde,

²² Su-yolculuk hakkında geniş bilgi için bkz. Abdullah Martal, “16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk”, *Bellekten*, LII/205 (1988), s.1585-1653.

²³ Bkz. Meriç, a. g. m, s.41.

²⁴ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

²⁵ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

²⁶ Bkz. Meriç, a. g. m, s.41.

²⁷ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

²⁸ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

²⁹ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

³⁰ Bkz. Meriç, a. g. m, s.41.

³¹ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

³² TSMA, D. 9706/2, s.10A.

³³ Bkz. BOA, D. KRZ, nr. 33118, s. 15; BOA, MAD, nr. 559, s.282.

³⁴ Bkz. BOA, MAD, nr. 559, s.300; Afyoncu, a.g.m, s.212.

³⁵ Meriç, a. g. m, s. 41.

³⁶ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

muhtemelen tecrübe ve deneyimi göz önünde bulundurularak, cemaat-ı mi'mârânın sıralamasında Mimar Süleyman'ın altında altıncı sırada yer almıştır.³⁷

8-MİMAR ALÂEDDİN

Mimar Alâeddin de, Sultan II. Bayezid döneminde "*cemaat-ı mi'mârân*" a kayıtlı olmayıp o dönemde mimar olan kişiler arasındadır.³⁸ Mimar Alâeddin 932/1525-1526 tarihli defterde ise "*cemaat-ı mi'mârân*" a kayıtlıdır. Günlük 12 akçe aylık ise 354 akçe ücret almıştır.³⁹ Mimar Alâeddin'in aldığı bu ücretlerle 1525-1526 yıllarında Hassa mimarları arasında yedinci sırada bulunduğu anlaşılmaktadır.⁴⁰ Bir kayıta Alâeddin Balâtî olarak da zikredilen Mimar Alâeddin 1533-1534 ve 1537 yıllarında da aynı ücretle çalışmıştır.⁴¹

9-MİMAR DERVİŞ ALİ

Sultan II. Bayezid döneminde de "*cemaat-ı mi'mârân*" a kayıtlı olan Mimar Derviş Ali'nin⁴², 932/1525-1526 tarihli defterdeki bilgilerden günlük 11 akçe aylık ise 321 akçe ücret aldığı anlaşılmaktadır.⁴³ Aldığı bu ücretlerle Derviş Ali, 1525-1526 yıllarında Hassa mimarları arasında sekizinci sırada yer almaktadır.

10-MİMAR YUSUF

Mimar Yusuf 932/1525-1526 tarihli defterde "*cemaat-ı mi'mârân*" a kayıtlıdır. Günlük 9 akçe aylık ise 265 akçe ücret almıştır.⁴⁴ Ali Eflâk ile aynı maaşı aldığı halde, muhtemelen tecrübe ve deneyimi göz önünde bulundurularak, cemaat-ı mi'mârânın sıralamasında onun üstünde dokuzuncu sırada yer almaktadır.⁴⁵ Bu mimar Yusuf ile Sultan II. Bayezid dönemi mimarlarından ve İstanbul Bayezid Câmii halifelerinden Yusuf bin Papas'ın aynı kişi olmadığı anlaşılmaktadır.⁴⁶ Çünkü, o dönemde Ali bin Abdullah'dan sonra ikinci halife olan tecrübeli bir mimarın daha üst bir kademeye çıkması beklenirken, 1525 yılında "*cemaat-ı mi'mârân*" a kayıtlı mimarlar arasında dokuzuncu sırada gösterilmesi ve diğer mimarlara göre daha düşük ücret alması düşünülemez.

11-ALİ EFLÂK

Ali Eflâk'ın ismi de 932/1525-1526 tarihli defterde "*cemaat-ı mi'mârân*" arasında geçmektedir. Günlük 9 akçe aylık ise 265 akçe ücret almıştır.⁴⁷ Mimar Yusuf ile aynı maaşı almaktaydı. Ancak, muhtemelen tecrübe ve deneyimi göz önünde bulundurularak, cemaat-ı mi'mârâna bağlı mimarların sıralamasında Mimar

³⁷ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

³⁸ Bkz. Meriç, a. g. m, s. 41.

³⁹ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

⁴⁰ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

⁴¹ Bkz. BOA, D. KRZ, nr. 33118, s. 15; BOA, MAD, nr. 559, s. 282.

⁴² Bkz. Meriç, a. g. m, s.41.

⁴³ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

⁴⁴ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

⁴⁵ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

⁴⁶ Yusuf bin Papas hakkında geniş bilgi için bkz. Meriç, a. g. m, s.26, 32.

⁴⁷ TSMA, D. 9706/2, s.10A. Ayrıca bkz. Meriç, a.g.m, s.27.

Yusuf'un altında onuncu sırada yer almıştır.⁴⁸ Bir kayıтта Ali Eflâk'ın 1533-1534 yıllarında da aynı ücreti aldığı görülmektedir.⁴⁹

12-ALİ BİN SÜLEYMAN

Ali bin Süleyman, 932/1525-1526 tarihli defterde "*cemaat-ı mi'mârân*" a kayıtlıdır. Günlük 8 akçe aylık ise 236 akçe ücret almıştır.⁵⁰ İshak Kiremidî, İbrahim Murad Halife ve Ali Küçük ile aynı maaşı aldığı halde, muhtemelen tecrübe ve deneyimi göz önünde bulundurularak, cemaat-ı mi'mârâna bağlı mimarların sıralamasında onların üstünde onbirinci sırada yer almıştır.⁵¹ Ali bin Süleyman 1533-1534 yıllarında da aynı ücreti almıştır.⁵²

13-İSHAK KİREMİDÎ

İshak Kiremidî'nin ismi de 932/1525-1526 tarihli defterde "*cemaat-ı mi'mârân*" arasında geçmektedir. Günlük 8 akçe aylık ise 236 akçe ücret almıştır.⁵³ İshak Kiremidî, Ali bin Süleyman, İbrahim Murad Halife ve Ali Küçük ile aynı maaşı aldığı halde, cemaat-ı mi'mârâna bağlı mimarların sıralamasında Ali bin Süleyman'ın altında, İbrahim Murad Halife ve Ali Küçük'ün üstünde onikinci sırada yer almıştır.⁵⁴

14-İBRAHİM MURAD HALİFE

İbrahim Murad Halife, 932/1525-1526 tarihli defterde "*cemaat-ı mi'mârân*" a kayıtlıdır. Günlük 8 akçe aylık ise 236 akçe ücret almıştır.⁵⁵ Ali bin Süleyman, İshak Kiremidî ve Ali Küçük ile aynı maaşı aldığı halde cemaat-ı mi'mârâna bağlı mimarların sıralamasında Ali bin Süleyman ve İshak Kiremidî'nin altında Ali Küçük'ün ise üstünde onüçüncü sırada yer almaktadır.⁵⁶

15-ALİ KÜÇÜK

Ali Küçük de 932/1525-1526 tarihli defterde "*cemaat-ı mi'mârân*" a bağlı mimarlar arasındadır. Günlük 8 akçe aylık ise 236 akçe ücret almıştır.⁵⁷ Ali bin Süleyman, İshak Kiremidî ve İbrahim Murad Halife ile aynı maaşı aldığı halde cemaat-ı mi'mârâna bağlı mimarların sıralamasında ondördüncü sırada yer almaktadır.⁵⁸ Ali Küçük 1533-1534 ve 1537 yıllarında da aynı günlük ve aylık ücreti almıştır.⁵⁹

⁴⁸ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

⁴⁹ BOA, D. KRZ, nr. 33118, s.15.

⁵⁰ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

⁵¹ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

⁵² Bkz. BOA, D. KRZ, nr. 33118, s. 15.

⁵³ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

⁵⁴ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

⁵⁵ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

⁵⁶ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

⁵⁷ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

⁵⁸ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

⁵⁹ Bkz. BOA, D. KRZ, nr. 33118, s.15; BOA, MAD, nr. 559, s. 282.

16-MİMAR HIZIR

Mimar Hızır'ın 932/1525-1526 tarihli defterdeki bilgilerden "*cemaat-ı mi'mârân*" a bağlı mimarlardan olduğu anlaşılmaktadır. Aynı bilgilere göre Mimar Hızır günlük 7 akçe aylık ise 207 akçe ücret almıştır.⁶⁰ Mimar Hızır, Mimar Seydi ve Mustafa bin Şüca ile aynı ücreti aldığı halde cemaat-ı mi'mârâna bağlı mimarların sıralamasında onbeşinci sırada yer almaktadır.⁶¹ Mimar Hızır 1533-1534 yıllarında da aynı ücreti almıştır.⁶²

17-MİMAR SEYDİ

Mimar Seydi de 932/1525-1526 tarihli defterde "*cemaat-ı mi'mârân*" a kayıtlıdır. Günlük 7 akçe aylık ise 207 akçe ücret almıştır.⁶³ Mimar Seydi, Mimar Hızır ve Mustafa bin Şüca ile aynı ücreti aldığı halde cemaat-ı mi'mârâna bağlı mimarların sıralamasında Mimar Hızır'ın altında Mustafa bin Şüca'nın ise üstünde onaltıncı sırada yer almaktadır.⁶⁴ Mimar Seydi 1533-1534 yıllarında da günlük ve aylık olarak aynı ücreti almıştır.⁶⁵

18-MUSTAFA BİN ŞÜCA

Mustafa bin Şüca, 932/1525-1526 tarihli defterde "*cemaat-ı mi'mârân*"a kayıtlıdır. Günlük 7 akçe aylık ise 207 akçe ücret almıştır.⁶⁶ Mustafa bin Şüca, Mimar Hızır ve Mimar Seydi ile aynı ücreti aldığı halde cemaat-ı mi'mârâna bağlı mimarların sıralamasında onların altında en sonuncu sıra olan onyedinci sırada yer almıştır.⁶⁷

19-YUSUF BOSNA

Hassa Mimarlar Teşkilâtı'na bağlı mimarların isimleri ile günlük ve aylık olarak aldıkları ücretlerin zikredildiği kayıtlardan Yusuf Bosna'nın 1533-1534 ve 1537 yıllarında yevmî 14 aylık ise 413 akçe ücret aldığı anlaşılmaktadır.⁶⁸

20-DİMİTRİ VELED-İ TODOROS

Cemaat-ı mi'mârân'a bağlı mimarlar ve aldıkları ücretlerin belirtildiği kayıtlarda Dimitri Veled-i Todoros'un 1533-1534 ve 1537 yıllarında günlük 20 aylık ise 570 akçe ücret aldığı görülmektedir.⁶⁹

21-PORTEKİZLİ KAPTAN FRANÇEŞKO

Hassa Mimarlar Cemaatı'na bağlı mimarların isimleri ve aldıkları ücretlerin belirtildiği kayıtlardan Kaptan Françeşko'nun 1533-1534 yıllarında yevmî 50 aylık

⁶⁰ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

⁶¹ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

⁶² BOA, D. KRZ, nr. 33118, s.15.

⁶³ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

⁶⁴ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

⁶⁵ BOA, D. KRZ, nr. 33118, s.15.

⁶⁶ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

⁶⁷ TSMA, D. 9706/2, s.10A.

⁶⁸ BOA, D. KRZ, nr. 33118, s.15.

⁶⁹ BOA, D. KRZ, nr. 33118, s. 15, BOA, MAD, nr. 559, s. 282.

ise 1475 akçe ücret aldığı anlaşılmaktadır.⁷⁰ Ayrıca, Kaptan Françesko'nun ulûfesine 16 Rebiyülahir 943/2 Ekim 1536 tarihinde 10 akçe zam yapılarak 50 akçeden 60 akçeye çıkarılmıştır.⁷¹ Böylece Kaptan Frasçeşko'nun aldığı ücret, dönemin mimarbaşısı Alâeddin'in ücretini geçmiştir.

22-MİMAR ANTON

Mimar Anton Zilhicce 942/Mayıs 1536 tarihinde yevmî 12 akçe aylık ise 354 akçe ücretle cemaat-ı mi'mârâna dahil edilmiştir.⁷² Mimar Anton'un aldığı bu ücretlerin Muharrem 955/ Şubat 1548 tarihinde yevmî 18 akçeye aylık ise 531 akçeye yükseldiği görülmektedir.⁷³

23- MİMAR HAYREDDİN

Mimar Hayreddin'in⁷⁴ adına Zilhicce 942/Mayıs 1536 tarihinde günlük 13 akçe aylık ise 383 akçe ücretle Hassa Mimarlar Ocağı'na dahil edildiği bir kayıta "*Mermerî*⁷⁵ *Hayreddin*" şeklinde rastlanılmaktadır.⁷⁶ Mermerî Hayreddin'in aldığı bu ücreti Muharrem 955/ Şubat 1548 tarihinde yevmî 15 akçeye aylık ise 442 akçeye yükseltilmiştir.⁷⁷ Mimar Hayreddin'in Ayaş'ta Kızlarağası Hamamı'nı inşa ettiği, 971/1563 yılında da Koca Mustafa Paşa evkafından münhedim bostan duvarlarının tamir keşfini Mimar Sinan ile birlikte yaptığı belirtilmektedir.⁷⁸

Kayıtlardaki bilgilerden Mimar Hayreddin'in 975/1567-1568 yıllarında eyalet merkezi olan Üsküb'te⁷⁹ ikâmet ettiği anlaşılmaktadır. Üsküb'de Hayreddin'den başka Memiş ve Yusuf adlı iki mimar daha bulunmaktaydı. Ayrıca Hayreddin'in "*Mimarbaşı*" unvanını taşıdığı görülmektedir.⁸⁰ Yukarıda belirtilen yıllarda Osmanlı devletinin mimarbaşısı Mimar Sinan olduğuna göre büyük bir ihtimalle Hayreddin Üsküb'ün bağlı bulunduğu Kosova eyaletinin⁸¹ mimarbaşısıdır.⁸² Mimarbaşı

⁷⁰ BOA, D. KRZ, nr. 33118, s. 15; BOA, MAD, nr. 559, s.282.

⁷¹ BOA, MAD, nr. 559, s. 173; Afyoncu, a. g. m, s.212.

⁷² Bkz. BOA, MAD, nr. 559, s. 113, s. 282; Afyoncu, a. g.m, s.212.

⁷³ Bkz. BOA, MAD, nr. 7118, s.12.

⁷⁴ Mermerî Mimar Hayreddin ile Sultan II. Bayezid dönemindeki Mimar Hayreddin aynı kişi değildir. Çünkü, Rıfkı Melûl Meriç'in de belirttiği gibi, büyük bir ihtimalle Mimar Hayreddin 1525 yılında vefat ettiğinden ismi, 1525-1526 yıllarındaki "*cemaat-ı mi'mârân*" a kayıtlı mimarlar arasında yer almamaktadır (Bkz. Meriç, a. g. m., s. 27-28).

⁷⁵ Mimarlık farklı alanlarda yürütülen bir faaliyettir. Bu nedenle, Osmanlı dönemi mimarlık tarihinde, gemilerin yapımı ile uğraşan kimselere Gemi Mimarı, suyun nakli, bir başka yere akıtılması ve su getirmek gibi işlerle uğraşır da ihtisaslaşan kimselere Su Mimarı, köprü yapımında uzmanlaşanlara Köprü Mimarı denildiği görülmektedir. Ayrıca, Osmanlı mimarlık faaliyetlerinde mimarların yetenekleri, kaabiliyetleri ve uzmanlık alanları dikkate alınarak bir iş taksimine gidildiği ve bu sebeple bazı Hassa mimarlarının mermerî, minareci ve buna benzer bazı unvanlarla anıldıkları görülmektedir (Bkz. Dündar, "Osmanlı Mimarisinde Hassa Mimarları", s.160-161).

⁷⁶ Bkz. BOA, MAD, nr. 559, s. 113, s. 282; Afyoncu, a. g. m, s.212.

⁷⁷ Bkz. BOA, MAD, nr. 7118, s. 12.

⁷⁸ Bkz. Orgun, a. g. m., s.6; Meriç, a. g. m., s.28, dipnot:29d.

⁷⁹ Nazif Hoca, "Üsküb", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:13, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, s.122-127.

⁸⁰ BOA, MD, nr. 7, sıra: 1139, s.397.

⁸¹ M. Münir Aktepe, "Kosova", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 6-2, Maarif Basımevi, İstanbul 1954, s.869-876.

Hayreddin, 25 Ramazan 975 / 25 Mart 1568 tarihinde Üsküb kadısına gönderilen bir hükümlerle İstanbul'a çağrılmıştır.⁸³

Aşağıda tam metnini verdiğimiz 9 Şevval 975/7 Nisan 1568 tarihli bir hükümden Mostar Köprüsü'nü Mimar Hayreddin'in yaptığı anlaşılmaktadır.⁸⁴ Böylece bu kayıtla, bazı kaynaklarda mimarının mahalli bir mimar olduğu ileri sürülen⁸⁵ veya mimarına hiç değinilmeyen⁸⁶, Mostar Köprüsü'nü Mimar Hayreddin'in inşa ettiği kesinlik kazanmaktadır. Yazılı kaynaklar ve üzerindeki kitâbeden köprünün inşasının 1566-1567 yıllarında tamamlandığı anlaşılmaktadır. Buna göre Mimar Hayreddin Kosova eyaletinde yaklaşık bir sene daha kaldıktan sonra 25 Mart 1568 tarihinde İstanbul'a çağrılmıştır. Yaklaşık 13 gün sonra Mimar Hayreddin yukarıda belirttiğimiz 7 Nisan 1568 tarihli hükümlerle Makarska İskelesi'nde inşa edilmesi ferman buyurulan kalenin yapımı ile görevlendirilmiştir.

24-SEMOR

Mimar Semor'un ismi, baş tarafı eksik olan 950/1543 yılına ait bir müfredat defterinde geçmektedir.⁸⁷ Defter eksik olduğu için hangi eserin inşasında çalışanlara ait olduğu kesin olarak tespit edilememiştir. Ancak deftere ait fişte, Şehzade Camii inşasının 956/1549 yılında tamamlanmış olduğu belirtilerek, defterin muhtemelen bu câminin inşasında çalışanlara ait olabileceği ileri sürülmektedir. Bu defterdeki kayıtlara göre mimar Semor ismi kesin olarak bilinemeyen bir eserin inşasında, 950 / 1543 yılının Rebiyülevvel / Haziran, Rebiyülahir / Temmuz, Cemaziyevvel / Ağustos ve Cemaziyelahir / Eylül aylarında yevmiyesi 13 akçeden çalışmıştır.⁸⁸

25-YANİ

Kayıtlardaki bilgilere göre Mimar Yani, İstanbul'da inşâ edileceği belirtilen İmâret-i Cedid⁸⁹ için 27 Muharrem 951 / 16 Nisan 1544 tarihinde Aynöz'de küfeki taşı kestirmekle görevlendirilmiştir.⁹⁰ Bu görevi süresince Mimar Yani'ye Aynöz

⁸² Cengiz Orhonlu, "Şehir Mimarları", *Osmanlı Araştırmaları II*, İstanbul 1981, s.15.

⁸³ BOA, MD, nr. 7, sıra: 1139, s.397.

⁸⁴ BOA, MD, nr. 7, sıra: 1216, s.423. "Mimarbaşına hüküm ki:

Hersek Beği Hüseyin dâme izzühü Südde-i Sa'âdetüm'e mektüb gönderup; "Makarska İskelesi'nde binâ olunmak Fermân olunan kal'a binâsıyçün mi'mâr lâzım olup ve bundan akdem Mostar Köprüsü'nü binâ iden Hayreddin için binâ ilminde mahâretü olup kala-i mezbûre binâsına mi'mâr ta'yin olunup gönderilmesin" arzylemeğün buyurdum ki: Vusul buldukda, mezkâr Hayreddin'i kal'a-i mezbûre binâsıyçün mi'mâr ta'yin eyleyüp mu'accelen gönderesin ki, varup müşârun-ileyh vech ü münâsib gördüğü üzre kal'a binâsına mübaşeret idüp itmâm-ı maslahat eyleye"

⁸⁵ Bkz. *AnaBritannica*, Cilt: 16, İstanbul 1989, s.253.

⁸⁶ Bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya*, II. Cild, 3. Kitap, Baha Matbaası, İstanbul 1981, s.260-264.

⁸⁷ TSMA, D.1801, s.1B.

⁸⁸ TSMA, D.1801, s.7A, 8B, 9B, 10B, 11B, 13A, 14B, 15B, 16B, 18B, 19A, 20A.

⁸⁹ Kayıtta İmâret-i Cedid'in hangi külliye ya da yapı olduğu belirtilmemektedir. Ancak 16. Nisan 1544 tarihini göz önünde bulundurduğumuzda bu tarihte İstanbul'da iki külliyeenin inşası devam etmekteydi. Bu külliyelerden biri Şehzade diğeri ise Üsküdar Mihrimah Sultan külliyesidir. Dolayısıyla İmâret-i Cedid büyük bir ihtimalle bu iki külliyeeden birisidir (Bu külliyeler hakkında bkz. Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s. 48-64).

⁹⁰ BOA, Kamil Kepeci (KK), nr. 62. s. 60.

Memlehası mahsulünden ödenmek üzere yevmî onbeş akçe ulûfe verilmesi kararlaştırılmıştır.⁹¹

26-MİMAR KASIM

Mimar Kasım Balyabadra'ya⁹² bağlı Burgaz'ı Cedid Kalesi'ni tamir etmiştir.⁹³ Ayrıca Mimar Kasım, bu kalenin tamirini henüz tamamlamadan kendisine 25 Muharrem 951/18 Nisan 1544 tarihinde "*Mora sancağı beyine ve kale-i Varna kadısına ve Balyabadra'ya tabi Burgaz-ı Cedid Kalesi'nin tamirine irsal olunan Kasım nam mimara hüküm yazıla ki*" şeklinde başlayan bir hükümle, Varna Kalesi duvarlarının bazı yerlerini, kalenin yolunu, kale dizdarının oturduğu evleri, kalenin bazı kulelerini, kaledeki sarnıçları, bazı mahzenleri ve kaledeki câminin tamir edilmesiyle görevlendirilmiştir.⁹⁴ Bu hükümde Mimar Kasım'ın kalede tamir edilecek yapıların "*tahmin-i sahih ile*" keşfini yapacağından bahsedilerek, kendisine şu tavsiyelerde bulunmaktadır: "*Ve sen ki mimarsın zikr olan hususâtı tahmin ettiğin her vecihle tahmin edesiz ki ziyade harc lazım gelmeye sonra âdem gönderilüb tekrar tahmin ettirilmeye...*"⁹⁵

Muharrem 955/ Şubat 1548 tarihli bir kayıta adı Mermerî Kasım olarak da geçen Mimar Kasım'ın 1548 yılında yevmî 8 akçe aylık ise 236 akçe ulûfe aldığı anlaşılmaktadır.⁹⁶

27-MİMAR HİDAYET

Kayıtlardaki bilgilerden cemaat-ı mi'mârâna bağlı mimarlardan olduğu anlaşılan Mimar Hidayet'in Muharrem 955-Receb 956/Şubat 1548-Temmuz 1549 tarihleri arasında günlük 22 akçe aylık ise 673 akçe ücret aldığı görülmektedir.⁹⁷

28-MİMAR SİMON

Bazı kayıtlardaki bilgilere göre Hassa Mimarlar Cemaati'ne bağlı olan Mimar Simon Muharrem 955-Receb 956/Şubat 1548-Temmuz 1549 tarihleri arasında günlük 10 akçe aylık ise 290 akçe ücret almıştır.⁹⁸

29-MİMAR EMİN

Bazı kayıtlardaki bilgilere göre cemaat-ı mi'mârân'dan olan Mimar Emin Muharrem 955-Receb 956/Şubat 1548-Temmuz 1549 tarihleri arasında günlük 33 akçe aylık ise 973 akçe ücret almıştır.⁹⁹

⁹¹ BOA, KK nr. 62, s. 60.

⁹² Balyabadra: Mora yarım adasında müstahkem bir Osmanlı şehridir. 19. yüzyılın sonlarında Ahaya sancağının merkez idaresi olub otuzbeş bin nüfusa sahipti. Yunanlılar bu şehre Patras veya Palyapatra derler (Bkz. Ahmed Rifat Efendi, *Lûgat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*, Cilt: 1-2, İstanbul 1299, s.43).

⁹³ BOA, KK nr. 62, s. 79.

⁹⁴ BOA, KK nr. 62, s. 79.

⁹⁵ BOA, KK nr. 62, s. 79.

⁹⁶ Bkz. BOA, MAD, nr. 7118, s. 12.

⁹⁷ Bkz. BOA, MAD, 7118, s. 12, 54, 82, 118.

⁹⁸ Bkz. BOA, MAD, 7118, s. 12, 54, 82, 118.

⁹⁹ Bkz. BOA, MAD, nr. 7118, s. 12, 55, 82, 118; Afyoncu, a. g. m. s.213.

30-MİMAR YORĞİ

Hassa Mimarlar Ocağı'na bağlı mimarlardan olan Mimar Yorgi Muharrem 955-Receb 956/Şubat 1548-Temmuz 1549 tarihleri arasında günlük 8 akçe aylık ise 236 akçe ücret almıştır.¹⁰⁰

31-MİMAR RÜSTEM

Kayıtlardaki bilgilere göre cemaat-ı mi'mârân'dan olan Mimar Rüstem Muharrem 955-Receb 956/Şubat 1548-Temmuz 1549 tarihleri arasında günlük 12 akçe aylık ise 354 akçe ücret almıştır.¹⁰¹ Vefat ettiğinde Mimar Rüstem'in yerine 20 Şaban 963/29 Haziran 1556 tarihinde Mustafa bin Abdullah atanmıştır.¹⁰²

32-SELMAN

Mimar Selman Van Eyaleti'nin mimarıdır. Rebiyülevvel 963/Ocak 1556 tarihli bir hükümde, Van beylerbeyinin mektup göndererek, Van Mimarlığı'nın daha önce yirmi akçe olduğu halde Selman adlı zimmiye onbeş akçeye verildiği belirtilir.¹⁰³ Selman'ın mimarlık ilminde mâhir ve çok yararlı olduğu ayrıca Van'da bulunan bütün mîrî binaların hizmetine koştığı ve fazla emek sarfettiğinden verilen bu onbeş akçenin çok yetersiz olduğu belirtilerek, Mimar Selman'ın ulûfesinin 20 akçeye çıkarılması Divan'ı Hümayûn'a arz edilir.¹⁰⁴

33-AGUSTO

Zimmî Agosto gemi mimarıdır. Ahtabolu'da inşa edilen gemilerin mimarlığını yaptığı sırada bazı kimselerden usulsüz olarak para aldığı iddiaları üzerine, 6 Şevval 973/26 Nisan 1566 tarihli bir hükümle görevinden alınarak yerine ismi belirtilmeyen başka bir mimar atanmıştır.¹⁰⁵ Mimar Agosto'nun bundan sonraki faaliyetleri ve ölüm tarihi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

34-MUSTAFA BİN ABDULLAH

Mimarbaşı Sinan Divân-ı Hümayûn'a mektup göndererek sefer mimarı Rüstem'in vefatı sebebiyle boşalan yerine üç akçe ile mermercilik hizmetinde çalışan Mustafa bin Abdullah'ın atanmasını teklif eder ve 20 Şaban 963/29 Haziran 1556 tarihinde bu atama gerçekleşir.¹⁰⁶ Ancak Mustafa'ya ilk önce yevmi altı akçe verildiği halde sonraları bu ücreti dört akçeye düşürülmüştür. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Mustafa bin Abdullah bu göreve atanmadan önce mermercilik görevini yürütmüştür. Dolayısıyla bu bilgilerden, mimar Mustafa'nın mermercilik üzerine ihtisaslaşmış olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa bin Abdullah'ın bu mermercilik görevini, hangi câminin inşâsında yaptığı kayıta belirtilmemiştir. Ancak bu bilgilerin bulunduğu kaydın tarihi ve yerine getirilen Mustafa bin

¹⁰⁰ Bkz. BOA, MAD, nr. 7118, s. 12, 55, 82, 118; Afyoncu, a. g. m, s.213.

¹⁰¹ Bkz. BOA, MAD, nr. 7118, s. 12, 55, 82, 118; Afyoncu, a. g. m, s.213.

¹⁰² Bkz. BOA, MD, nr. 2, sıra: 1037, s.101.

¹⁰³ BOA, Mühimme Defterleri(MD), nr. 2, sıra:13, s. 2.

¹⁰⁴ BOA, MD, nr. 2, sıra:13, s. 2.

¹⁰⁵ 5 Numaralı Mühimme Defteri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları / 21, Ankara 1994, sıra: 1477, s.228.

¹⁰⁶ BOA, MD, nr. 2, sıra:1037, s.101.

Nebi'nin Süleymaniye Câmii halifelerinden olması, gerek Mustafa bin Abdullah'ın gerekse Mustafa bin Nebi'nin Süleymaniye Camii'nin inşasında mermer işlerinden sorumlu olarak çalışan mimarlar olduklarına işaret etmektedir.¹⁰⁷

35-MUSTAFA BİN NEBİ

Mustafa bin Nebi, devrin mimarbaşısı olan Mimar Sinan'ın Divân-ı Hümâyûn'a mektup gönderip, mermercilik hizmetine uygun olduğu teklifi üzerine 20 Şaban 963 / 29 Haziran 1556 tarihinde yevmî iki akçe ile bu göreve atanmıştır.¹⁰⁸ Ayrıca kayıтта, Mustafa bin Nebi'nin inşası hâlâ devam eden câminin mimar halifelerinden olduğu belirtilmektedir. Ancak bu câminin hangi câmi olduğu hakkında bilgi verilmemiştir. Kanaatimizce bunun sebebi 1556 yılında inşası devam eden câminin Süleymaniye Câmii olduğunun bütün herkes tarafından bilinmesidir. Zaten bu konuyla ilgili iki kaydın tarihinin de 1556 yılına ait olması bunu teyit etmektedir.

Mermerci Mustafa bin Nebi, on akçe ile Hassa mimarı olan Salih Abdullah'ın vefatı üzerine Mimarbaşı Sinan'ın teklifiyle 16 Receb 968 / 2 Nisan 1561 tarihinde sekiz akçe ile onun yerine Hassa mimarı olarak atanmıştır.¹⁰⁹

36-HOCA CAN

Erzurum Beylerbeyi Divân-ı Hümâyûn'a mektup göndererek, Erzurum'da bulunan kalelerin daima onarıma ihtiyaç duyduğunu, burada bir kale inşa etmek istediklerinde inşa işlerinden anlayan hazır bir mimarın bulunmadığından, mimari ile ilgili işlerin iyi gitmediğini ve bu zamana kadar ki mimar ihtiyacını ise Diyarbakır'dan karşıladıklarını belirttikten, Erzurum'a bir mimar tayin edilmesini istemiştir.¹¹⁰ Bunun üzerine Divân-ı Hümâyûn 25 Muharrem 964/28 Kasım 1556 tarihli bir kararla, Mimar Hoca Can'a bir gönüllü gediği tevcih ederek, 8 akçe ulufe ile onu Erzurum Vilayeti'ne mimar olarak tayin etmiştir.¹¹¹

¹⁰⁷ Süleymaniye Câmii'nin temelinde kullanılacak taşların çıkartılması amacıyla İzmit'teki taş ocaklarına gönderilen fakat adları belirtilmeyen iki mimardan bahsedilmektedir. Aydıncık'taki taş ocaklarında görevli kişiler arasında "mimara tâbi Hacı Hüseyin Halife" adlı bir başka mimarın adı geçmektedir. Ereğli'deki taş ocağı ile bu bölgedeki diğer ocaklarda ise taş çıkarmakla meşgul olan mimarlardan Hacı adında bir kişinin ismine rastlanılmaktadır (Bkz. Ömer L. Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, Cilt:1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972, s.352, 353, 355). Dolayısıyla Süleymaniye Câmii'nin mermercilik hizmetinde görev alan gerek Mustafa bin Abdullah ve gerekse Mustafa bin Nebi'nin taş ocaklarında çalıştıklarına dair her hangi bir kayda rastlanılmamaktadır. Ayrıca bu iki mimarın isimleri Ömer L. Barkan'ın Süleymaniye Külliyesi'nde çalışan müslüman sengtraş ve neccarlar arasında da geçmemektedir (Bkz. Barkan, a. g. e., Cilt:1, s.194-232, 303-311, Cilt:2, s.78-100). Kanaatimizce bu iki mimar halifesinin, taş ocaklarında çalışan mimarlar arasında isimlerinin geçmeme sebebi, inşaatın başında görevli olmalarıdır. Mimarların adlarının gerek külliye'nin inşasında çalışanların arasında ve gerekse ödenen ücret kayıtlarında zikredilmeme nedeni ise mimarların ücretlerini Küçük Ruznâmece Kalemi'nden almasıdır (Bkz. Dündar, "Osmanlı Mimarisinde Hassa Mimarları", s.173-174; Turan, a. g. m, s. 162-163).

¹⁰⁸ BOA, MD, nr. 2, sıra:1036, s.101.

¹⁰⁹ BOA, MD, nr. 4, sıra:2109, s. 202.

¹¹⁰ BOA, MD, nr. 2, sıra: 1714, s. 187.

¹¹¹ BOA, MD, nr. 2, sıra: 1714, s. 187.

37-FERHAD

Mimar Ferhad, Ali Paşa'nın Mezar-ı Şerif yakınlarındaki Saray¹¹² şehrinde yaptırdığı câmi ve nehir kenarındaki seddin mimarıdır.¹¹³ Câmi ve seddin inşasında çalışan usta ve ırgadlara verilen ücretlerle, bu yapılara harcanan taş, kireç, kiremid ve kurşun gibi malzemelerin kaydedilmiş olduğu 966/1559 tarihli defterde mimar Ferhad'ın, 3 Receb 966/11 Nisan 1559 tarihinden 18 Şevval 966/24 Temmuz 1559 tarihine kadar bazı günler yevmiyesi 13 akçe ile fakat çoğunlukla 15 akçe yevmiye ile çalıştığı kayıtlıdır.¹¹⁴ Defterdeki bu bilgi, Mimar Ferhad'ın yaklaşık üç aylık bir çalışma süresine aittir. Dolayısıyla câmi ve seddin inşasının üç ay gibi kısa bir süre içerisinde bitirilmiş olduğu düşünülemez. Bu sebeple defterin, câmi ve seddin inşasına ait bütün bilgileri ihtiva etmediği anlaşılmaktadır.

38-SALİH ABDULLAH

Salih Abdullah günlük on akçe ile Hassa Mimarlar Ocağı'nda görev yapmıştır. 1561 yılında vefat edince yerine Mimarbaşı Sinan'ın Divân-ı Hümâyûn'a teklifiyle 16 Receb 968 / 2 Nisan 1561 tarihinde sekiz akçe ile mermerci Mustafa bin Nebi atanmıştır.¹¹⁵

39-FERHAD BİN ABDULLAH

Ferhad bin Abdullah günlük yedi akçe ile Hassa mimarı olarak görev yapmıştır. Ancak hassa mimarlarından yukarıda belirtildiği gibi on akçe ile çalışan Salih Abdullah'ın vefatı üzerine ondan boşalan kadroya sekiz akçe ile mermerci Mustafa atanmış ve Salih Abdullah'dan kalan iki akçe ise Mimarbaşı Sinan'ın Divân-ı Hümâyûn'a teklifiyle Ferhad bin Abdullah'a verilerek ücreti 16 Receb 968 / 2 Nisan 1561 tarihinde dokuz akçeye çıkarılmıştır.¹¹⁶

40-MURAD BİN ALİ

Mermerci Mustafa bin Nebi'nin, Hassa mimarlarından Salih Abdullah'ın yerine atanmasıyla boşalan yerine Mimarbaşı Sinan'ın teklifi üzerine iki akçe ile 16 Receb 968 / 2 Nisan 1561 tarihinde Murad bin Ali atanmıştır.¹¹⁷ Kayıtlarda Murad bin Ali'nin bu görevden Hassa mimarlığına yükseltip yükseltilmediğine dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

¹¹² Bu kayıta geçen Saray Şehri'nin bugün neresi olduğunu tespit edemedik. Araştırmalarımıza göre, Mezar-ı Şerif adında Afganistan'dakinden başka bir şehir bulunmamaktadır ve kayıta geçtiği gibi onun yakınlarında da Saray isimli bir şehir mevcut değildir. Ansiklopediler de ise Saray adlı önemli iki şehirden bahsedilmektedir. Biri Altın Ordu devletinin başşehri olan ve bugün sadece harabeleri bulunan Saray Şehri, diğeri ise Tekirdağ İli'ne bağlı bir ilçe merkezi olan Saray Şehri (Bkz. *AnaBritannica*, Cilt: 19, İstanbul 1990, s.93; Şemsaddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Cilt: 4, İstanbul 1314(1896), s.2546; *Türk Ansiklopedisi*, Cilt:28, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1980, s.152-153).

¹¹³ TSMA, D.3902, s.1B.

¹¹⁴ TSMA, D.3902, s.1B, 2A-B, 4A-B, 5A-B, 7A, 8A-B, 9A.

¹¹⁵ BOA, MD, nr. 4, sıra: 2109, s.202.

¹¹⁶ BOA, MD, nr. 4, sıra: 2109, s.202.

¹¹⁷ BOA, MD, nr. 4, sıra: 2109, s.202.

41-MİMAR MEHMED

Hassa mimarlarından olan Mimar Mehmed altı bin timara sahip bir mimardır.¹¹⁸ 3 Rebiyülahir 971/20 Aralık 1563 tarihli bir kayıttaki bilgilerden, Karapınar Sultan Selim Câmîi inşasının başlamasından sonuna kadar bu eserin yapımında çalıştığı anlaşılmaktadır.¹¹⁹ Bu câminin inşasının tamamlanmasından sonra, altı bin akçelik timarına dokuz bin akçe zam yapılarak timarı onbeş bin akçeye çıkarılmıştır.¹²⁰ Böylece Mimar Mehmed, Karapınar Sultan Selim Câmîi'nin yapımında gösterdiği üstün başarı nedeniyle dokuz bin akçelik timarla ödüllendirilmiştir.

Araştırmalarımızda Mimar Mehmed ile ilgili iki kayda daha rastladık. Birinci kayıttaki bilgilerden Mimar Mehmed'in 21 Zilkade 980/25 Mart 1573 tarihinde İstanbul'da kaldırımcıların nazırlığını yaptığı anlaşılmaktadır.¹²¹ İkinci kayıta ise Mimar Mehmed'e, Saray-ı Amire'de inşa edildiği belirtilen Bimarhane'ye hizmetinden dolayı 24 Ramazan 992/26 Eylül 1584 tarihinde dört akçe zam verildiği zikredilmektedir.¹²² Böylece bu kayıtlar, Karapınar Sultan Selim Câmîi'nin 1560-1563 yılları arasında inşasında çalışan Mimar Mehmed'in 1584 yılına kadar hayatta olduğunu ve Hassa mimarı olarak çalışmalarına devam ettiğini göstermektedir.

42-TODOR

Hassa mimarlarından olan Todor yevmî yedi akçe ulûfe almaktaydı. Gülânber Kalesi'nin inşasıyla görevlendirilmişti. 25 Cemaziyelahir 971/ 19 Şubat 1564 tarihinde vefat ettiğinden yerine aynı ulûfe ile Mihayil tayin edilmiştir. Ancak Mihayil kalenin yapımına gitmemiştir. Mimarbaşı Sinan'ın isteği üzerine Mehmed oğlu Hayreddin oğlu Mehmed, Mihayil'in yerine Gülânber Kalesi'ni inşa etmek şartıyla atanmıştır.¹²³

43-MİHAYİL

Mimar Sinan'ın "*kâr-ı güzâr her vecihle hizmet-i edasına kâdir*" şeklindeki sözleriyle övdüğü Mimar Mihayil, 1564 yılında Gülânber Kalesi'nin inşasıyla görevlendirilmiştir. Ancak Mihayil bu görevi kabul etmediğinden onun yerine, yukarıda da belirttiği gibi Mehmed oğlu Hayreddin oğlu Mehmed atanmıştır.¹²⁴

44-MEHMED OĞLU HAYREDDİN OĞLU MEHMED

Gülânber Kalesi'ni inşa etmek şartıyla 25 Cemaziyelahir 971/ 19 Şubat 1564 tarihinde Mihayil'in yerine günlük yedi akçe ulûfeyle Hassa mimarı olarak

¹¹⁸ Mimar Mehmed hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdulkadir Dündar, "Karapınar Sultan Selim Câmîi'nin Mimarı Hakkında Yeni Bir Kayıt ve Bazı Mülâhazalar", *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışının 80. Yıldönümü, Karapınar Sempozyumu (26-27 Ekim 200)*, (Editör: Yusuf Küçükdağ), Konya- Karapınar Belediyesi Yayın No:4, Konya 2001, s.165-174.

¹¹⁹ BOA, KK, Ru'ûs Kalemî (A. RSK), nr. 218, s. 80.

¹²⁰ BOA, KK, A. RSK, nr. 218, s. 80.

¹²¹ BOA, MD, nr. 21, sıra: 482, s.202.

¹²² BOA, KK, A.RSK, nr. 244, s.103. Kayıta Mimar Mehmed dışında Saray-ı Amire'de bina olunan Bimarhane'ye hizmet ettiği için Ahmed Reis'e de üç akçe terakkî verildiği belirtilmektedir.

¹²³ BOA, KK, A. RSK, nr. 218, s.43.

¹²⁴ BOA, KK, A. RSK, nr. 218, s.43.

atanmıştır.¹²⁵ Böylece Gülanber Kalesi'nin Mimar Mehmed oğlu Hayreddin oğlu Mehmed tarafında inşa edildiği anlaşılmaktadır.¹²⁶

45-MİMAR ABDULKADİR

Mimar Abdulkadir Haleb'in Bahsita Mahallesi'nde ikâmet etmiş olup bir müddet Haleb taşçıbaşılığı görevinde bulunmuştur.¹²⁷ Babası Nasruddin, Arafat'a gelecek su yolunun inşası için Şam'dan gönderilen taş ustalarının ustabaşısı tayin edilerek, 8 Şevval 973/28 Nisan 1566 tarihli bir hükümlerle Mekke'ye gönderilmiştir.¹²⁸

46-ÜSTAD BALİ

Su-yolu mimarı olan Üstad Bâli'den, 12 Rebiyülevvel 973 / 7 Ekim 1565 tarihli bir kararla, Sultan II. Bayezid'in Yoros Kalesi'nde yaptırdığı câminin yanındaki çeşmenin su-yolu ve kulesinin¹²⁹ tamir edilmesi gereken örtüsünün onarım keşfini yapması istenmiştir. Üstad Bâli, su-yolcu Üstad Nasuh, kale dizdarı, kale kethüdası ve diğer ilgililerden oluşan bir heyet kurarak, çeşmenin su yolunun az masrafla tamir edilmesinin bir faydası olmayacağını, su yolunun yenilenmesiyle haznesi olan çeşmeye yeterli miktarda su getirilmesinin mümkün olduğunu, kullenin örtüsünün tamiri için beşbin örtü kiremidine ihtiyaç duyulduğunu ve bütün bu işlerin ikibin dört yüz üç akçeye mal olacağını tespit etmiştir.¹³⁰

47-MİMAR MEMİŞ

Üsküb'de ikâmet eden Mimar Memiş'in kayıtlardaki bilgilerden Üsküb'de Mimarbaşı olan Hayreddin ile birlikte çalıştığı veya onun emrindeki mimarlardan biri olduğu anlaşılmaktadır.¹³¹ Mimar Memiş de, Mimarbaşı Hayreddin ve Mimar Yusuf ile beraber, 25 Ramazan 975 / 25 Mart 1568 tarihinde Üsküb kadısına gönderilen bir hükümlerle İstanbul'a çağrılmıştır.¹³²

48-MİMAR YUSUF

Mimar Yusuf, Üsküb'te Mimarbaşı Hayreddin ile birlikte çalışan mimarlardan biridir. 25 Ramazan 975 / 25 Mart 1568 tarihinde Mimarbaşı Hayreddin ve Mimar Memiş ile beraber İstanbul'a çağrılmıştır.¹³³

¹²⁵ BOA, KK. A. RSK, nr. 218, s.43.

¹²⁶ Bu kalenin inşasında çalışmak üzere tayin edilen diğer usta ve görevliler hakkında geniş bilgi için bkz. BOA, KK. A. RSK, nr. 218, s.143-144.

¹²⁷ 5 Numaralı Mühimme Defteri, sıra:1492, s.544.

¹²⁸ 5 Numaralı Mühimme Defteri, sıra:1492, s.544.

¹²⁹ Arapça'da küp, büyük küp ve testi anlamlarına gelen kulle ayrıca Arapların kullandıkları kapların genel adıdır(Bkz. İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, Cilt: II, Beyrut 1956, s. 565). Yukarıdaki bilgilerden ise kullenin muhtemelen su haznesi olduğu anlaşılmaktadır.

¹³⁰ BOA, MAD, nr. 2775, s.365; Martal. a. g. m, s.1638-1639.

¹³¹ BOA, MD, nr. 7, sıra: 1139, s.397.

¹³² BOA, MD, nr. 7, sıra: 1139, s.397.

¹³³ BOA, MD, nr. 7, sıra: 1139, s.397.

49-COVAN SÜRMEYÜK

Vezir Mustafa Paşa tarafından Kıbrıs'ta yakalanıp İstanbul'a gönderilecek esirlerin arasında Covan Sürmeyük adında bir de mimarın bulunduğu Divân-ı Hümâyûn'a bildirilir. Bunun üzerine Divân-ı Hümâyûn, 22 Zilhicce 978/17 Mayıs 1571 tarihli bir hükümle, faydalı insanlar oldukları belirtilen diğer esirlerle birlikte Mimar Covan'ın da İstanbul'a gönderilmesini istemiştir.¹³⁴

50-MİMAR AHMED BİN MAHMUD

Kayıtlardaki bilgilerden Mimar Ahmed bin Mahmud'ın Konya'nın Şerafeddin Mahallesi'nde ikâmet ettiği anlaşılmaktadır. Kıbrıs'ın fethi(1571)nden sonra Kıbrıs'ta yıkılan kalelerin tamiri ile görevlendirilmiştir. Ayrıca bu onarım için Ahmed bin Mahmud ile birlikte Naib ve Mülâzim Mevlânâ Şemseddin Halife'nin nezaretinde bennâ ve neccârlar da Kıbrıs'a gönderilmiştir.¹³⁵

51-AHMED

Mimar Ahmed Ayasofya Camii vakfının mimarıdır. 27 Zilhicce 979/11 Mayıs 1572 tarihli bir hükümde onun Meclis-i Şer'a giderek, bazı kişilerin Ayasofya Camii'nin duvarlarına ve avlusuna müdahalede bulduklarını şikayet ettiği ve bu şikayet üzerine camiye yapılan bu müdahalenin boyutlarının, Naib Abdurrahman, Mehmed Çavuş ve ehli-i vukuftan oluşan bir heyetle tespit edildiği belirtilmektedir.¹³⁶

52-KARA HASAN

Kara Hasan Edirne Selimiye Camii halifelerindedir. 979/1572 yılında bu camii için Marmara adasından çıkarılan mermer işinde çalışmıştır.¹³⁷

53-HÜSEYİN ABDULLAH

Mimar Ağa'ya bağlı mimarlardan olduğu belirtilen Mimar Hüseyin Abdullah'a 18 Receb 982 / 4 Kasım 1573 tarihli bir hükümle hisar gediği verilmiştir.¹³⁸

54-MEHMED ABDULLAH

Kayıtlardaki bilgilerden Hassa mimarı olduğu anlaşılan Mimar Mehmed Abdullah'a 18 Receb 982 / 4 Kasım 1573 tarihli bir hükümle hisar gediği verilmiştir.¹³⁹

55-YUSUF ABDULLAH

Hassa mimarlarından olan Yusuf Abdullah'a 18 Receb 982 / 4 Kasım 1573 tarihli bir kararla hisar gediği verilmiştir.¹⁴⁰

¹³⁴ 12 Numaralı Mühimme Defteri, I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları / 33, Ankara 1996, sıra: 511, s. 324.

¹³⁵ Konya Şer'îye Sicili, nr.2, s.266; Yusuf Küçükdağ, *Karapınar Sultan Selim Külliyesi*, Karapınar Belediyesi Kültür Yayını no:3, Konya 1997, s.88, dipnot:204.

¹³⁶ BOA, MD 16, sıra: 375, s. 194.

¹³⁷ BOA, MD, nr. 10, sıra: 262, s. 174.

¹³⁸ BOA, MD, nr. 25, sıra: 2879, s.313.

¹³⁹ BOA, MD, nr. 25, sıra: 2879, s.313.

56-HASAN ABDULLAH

Mimar Ağa'ya bağlı mimarlardan olduğu belirtilen Mimar Hüseyin Abdullah'a 18 Receb 982 / 4 Kasım 1573 tarihli bir hükümlerle hisar gediği verilmiştir.¹⁴¹

57-HAMZA ABDULLAH

Kayıtlardaki bilgilerden Hassa mimarlarından olduğu anlaşılan Hamza Abdullah'a 18 Receb 982 / 4 Kasım 1573 tarihli bir hükümlerle hisar gediği verilmiştir.¹⁴²

58-İSMAİL ABDULLAH

Mimar Ağa'ya bağlı mimarlardan olduğu belirtilen mimar İsmail Abdullah'a 18 Receb 982 / 4 Kasım 1573 tarihli bir hükümlerle hisar gediği verilmiştir.¹⁴³

59- KOSTA

Mimar Kosta Ayamavra Kalesi'ni inşa etmiştir. Kendisinden memnun olan Ayamavra kadısı Divân-ı Hümâyûn'a bir mektup göndererek Kosta'ya, bir akçelik terakki (zam) verilmesini istemiştir. Kadının bu isteğini olumlu karşılayan Divân-ı Hümâyûn mimar Kosta'ya 8 Zilkade 981/29 Şubat 1574 tarihinde bir akçelik terakki vermiştir.¹⁴⁴ Kayıtlarda Mimar Kosta'nın maaşının kaç akçe olduğu belirtilmemektedir.

60-ABDULLAH İBRAHİM

Bazı kayıtlardaki bilgilerden Abdullah İbrahim'in 1574 yılında su-yolu mimarı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁵

61-YANI

Mimar Yani, 6 Ramazan 985 /17 Aralık 1577 tarihinde yedi akçe ulûfe ile Hassa mimarı olmuştur. Yani'nin Hassa mimarlığına atanmadan önce 10 akçe gediği olan fakat kayıтта ismi belirtilmeyen bir mimarın vefatı üzerine atamasının yapıldığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁶ Vefat eden bu mimardan geriye kalan dört akçelik gediğin ise Yani ile birlikte "*Üsküdar'da Cami-i Şerife hizmet eden mimarlardan dört nefere birer akçe*" verildiği belirtilmektedir.¹⁴⁷ Bu kayıttan Yani ile beraber Behram, Karec (?) ve Namiyeş (?) adlı bu mimarların ismi zikredilmeyen fakat Üsküdar'da olduğu belirtilen bir câminin inşasında çalıştıkları anlaşılmaktadır.¹⁴⁸ Kayıтта ismi

¹⁴⁰ BOA, MD, nr. 25, sıra: 2879, s.313.

¹⁴¹ BOA, MD, nr. 25, sıra: 2879, s.313.

¹⁴² BOA, MD, nr. 25, sıra: 2879, s.313.

¹⁴³ BOA, MD, nr.25, sıra: 2879, s.313. Hisar gediği verilen mimarlarla ilgili kayıt aynen şöyledir. "*Hüseyin Abdullah, Mehmed Abdullah, Yusuf Abdullah, Hasan Abdullah, Hamza Abdullah, İsmail Abdullah mezkurlara birer hisar geduği buyruldu tâbi'-i Mimar Ağa*"

¹⁴⁴ BOA, MD, nr. 25, sıra:817, s.74.

¹⁴⁵ BOA, MD, nr. 25, sıra:1246, s. 112; Martal, a.g.m, s.1612

¹⁴⁶ BOA, A.RSK, nr.1461, s167.

¹⁴⁷ BOA, A.RSK, nr.1461, s167.

¹⁴⁸ BOA, A.RSK, nr.1461, s167.

belirtilmeyen câmi büyük bir ihtimalle Üsküdar'daki Atık Valide Câmii'dir. Çünkü, İstanbul Üsküdar Toptaşı'ndaki Atık Valide Câmii'nin yapımına 1570-71 yılında başlanılmış 1583 yılında tamamlanmıştır.¹⁴⁹ Dolayısıyla Yâni'nin yedi akçelik bir ulûfe ile Hassa mimarlığına atıldığı, Behram, Karec ve Namiyeş adlı mimarların ulûfelerinin de birer akçe arttırıldığı 6 Ramazan 985 /17 Aralık 1577 tarihinde Üsküdar'da inşası devam eden câmi Atık Valide Câmii'dir.

Mimar Behram, Karec ve Namiyeş Üsküdar Eski Valide Câmii'nin inşası sırasında Hassa mimarı olduğu halde, Yani Hassa mimarlığına yukarıda belirtilen tarihte atanmıştır. Ulûfelerine birer akçe zam verilmeden önce Behram 6, Karec 13 ve Namiyeş 10 akçe ulûfe almaktaydı.¹⁵⁰

13 Şevval 992/18 Ekim 1584 tarihli bir kayıta, hassa mimarbaşısı kaimmakamı Mehmed'in arzıyla hassa mimarlarından hizmette bulunan yedi akçeli Yani'nin gediğinin Yorgi adlı bir başka mimara verildiği belirtilmektedir.¹⁵¹ Kayıta Yani'nin kadrosunun hangi nedenle Yorgi'ye verildiği açıkça belirtilmemektedir. Ancak büyük bir ihtimalle Yani'nin vefatı veya görev değişikliği sebebiyle yerine Yorgi atanmıştır.

62-KAREC

6 Ramazan 985 /17 Aralık 1577 tarihli bir kayda göre Mimar Karec, Mimar Yani, Behram ve Namiyeş ile birlikte Üsküdar'da olduğu zikredilip de ismi belirtilmeyen fakat büyük bir ihtimalle Atık Valide Câmii olduğunu tahmin ettiğimiz câminin inşasında çalışmıştır.¹⁵² Aynı kayda göre Karec'in maaşı 13 akçeden 14 akçeye çıkarılmıştır.

63-NAMİYEŞ

Bir kayıttaki bilgilerden Mimar Namiyeş'in de Üsküdar'daki Atık Valide Câmii olduğunu tahmin ettiğimiz câminin inşasında hizmette bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁵³ 6 Ramazan 985 /17 Aralık 1577 tarihli kayda göre Namiyeş 10 akçe ulûfe alırken bu câmideki görevinden dolayı ulûfesine bir akçe zam yapılmıştır.

64-BEHRAM

Mimar Behram da yukarıda belirttiğimiz Mimar Yani, Karec ve Namiyeş ile beraber Üsküdar'daki Atık Valide Câmii olduğunu tahmin ettiğimiz câminin inşasında çalışmıştır.¹⁵⁴ 6 Ramazan 985 /17 Aralık 1577 tarihli aynı kayda göre Behram'ın 6 akçelik ulûfesi yedi akçeye çıkarılmıştır.

¹⁴⁹ Bkz. Kuran, a. g. c. s.184-190; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarîsi*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 1986, s.290-293;

¹⁵⁰ BOA, A. RSK, nr.1461, s167.

¹⁵¹ BOA, A. RKS, nr. 244, s.120.

¹⁵² BOA, A. RSK, nr.1461, s167.

¹⁵³ BOA, A. RSK, nr.1461, s167.

¹⁵⁴ BOA, A. RSK, nr.1461, s167.

65-CAFER

Mimar Cafer, Hersekzade Ahmed Paşa'nın Dil Geçidi'ndeki su yolu bendini inşa eden mimarın, bendin yapımı için verilen altmış bin akçeyi tamamen harcamadığı iddiaları üzerine, Hassa Mimarbaşısı Sinan tarafından bendi tekrar keşfetmekle görevlendirilmiştir. Ayrıca Yalakâbâd¹⁵⁵ kadısına da 27 Receb 986/29 Eylül 1578 tarihli bir hüküm gönderilerek bu keşfin yapılmasına yardımcı olması istenilmiştir.¹⁵⁶

66-HÜSEYİN ÇAVUŞ

Hüseyin Çavuş, hem Hassa mimarlarından hem de Dergâh-ı Mualla çavuşlarından¹⁵⁷ Akhisar kasabasında yapılan araştırmalarda Türklerden önceki döneme ait olduğu belirtilen bir kâriz(yer altı su yolu) bulunur. İçi ayıklanarak gidildiğinde kârizin başı, Gördük köyü yakınlarında ortaya çıkar. Bazı hayır sahibi Akhisarlılar bu suyu şehre getirmek isterler. Ancak, suyun Gördük tarafında çeltik tarlası olanlar ve değirmen sahiplerinin buna karşı çıkması nedeniyle aralarında kavga çıkar. Bunun üzerine mesele, Divân-ı Hümâyûn'a intikal ettirilir. Divân-ı Hümâyûn Hassa mimarlarından ve aynı zamanda Dergâh-ı Mualla Çavuşlarından olan Hüseyin Çavuş'u, suyun keşfini yaparak ne durumda olduğunu tespit etmesi için görevlendirir. Mimar Hüseyin Çavuş, bir keşif heyeti oluşturarak suyun keşfini yapar. Keşif neticesinde, suyun şehre getirilmesinin hiç bir kimseye zarar vermeyeceğinin belirtilmesi üzerine Divân-ı Hümâyûn, Akhisar kadısına 15 Receb 989/15 Ağustos 1581 tarihli bir hüküm göndererek, kendi paralarıyla suyu Akhisar'a getirmek isteyenlerin, kendi mülk ve hamamlarına akıtmamak ve Allah rızası için çeşmeler inşâ etmek şartıyla, suyu getirmelerinde bir sakıncanın olmadığını ve bundan sonra bu işe hiç bir kimsenin müdahale etmemesi gerektiğini bildirir.¹⁵⁸

Mimar Hüseyin Çavuş 16 Safer 992/28 Şubat 1584 tarihli bir başka hükümlerle, yıldırım düşmesi sonucu bir minaresi ve bazı yerleri zarar gören Edirne Selimiye Camii'nin tamirinde de görevlendirilmiştir.¹⁵⁹ Bu tamirin keşfi, Divân-ı Hümâyûn'un 10 Muharrem 992 /23 Ocak 1584 tarihli bir hükmü üzerine bizzat Mimar Sinan tarafından yapılmıştır.¹⁶⁰ Mimar Hüseyin Çavuş'un ismi, bu tamirle ilgili olarak görevlendirilen kişilerin adlarının verildiği başka bir kayıta "*Nâzır-ı binâ Hüseyin Mimar*" şeklinde geçmektedir.¹⁶¹ Böylece bu kayıttan, Mimar Hüseyin Çavuş'un Edirne Selimiye Câmii'nin 1584 yılında geçirmiş olduğu tamirde bina nazırı olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. Başka bir kayda göre ise Mimar Hüseyin, Hassa

¹⁵⁵ Yalakâbâd, Yalakova adıyla da anılan bugünkü Yalova ilidir(Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI. Cilt, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s.251; *Türk Ansiklopedisi*, Cilt:33, s.390-391). Mimar Cafer'in Dil Geçidi'ndeki su bendinde yapacağı keşfe Yalakâbâd kadısından yardımcı olması istendiğine göre, Dil Geçidi'nin de muhtemelen bugünkü Yalova İli'nin sınırları içerisinde olması gerekir.

¹⁵⁶ BOA, MD, nr. 35, sıra:737, s.291.

¹⁵⁷ BOA, MD, nr. 42, sıra: 374, s.96. Bu durum, Divân-ı Hümâyûn tarafından 16. yüzyılda çeşitli yapıların inşaları ve tamirleriyle görevlendirilen Dergâh-ı Mualla çavuşlarından pek çoğunun mimar veya mimarlık işlerinde mahareti olan kişiler olduklarını göstermektedir.

¹⁵⁸ BOA, MD, nr. 42, sıra: 374, s. 96.

¹⁵⁹ BOA, MD, nr. 52, sıra: 707, s.267.

¹⁶⁰ BOA, MD, nr. 52, sıra: 586, s.224.

¹⁶¹ BOA, KK, nr. 242, s.171.

mimarlarından on iki akçe ulûfeli Mustafa ile sekiz akçeli Mahmud'un vefat etmeleri üzerine, boşalan yirmi akçelik kadrolarının beş akçelik bölümüne sefere gitmek şartıyla 26 Rebiyülevvel 994 / 17 Mart 1586 tarihinde Hassa mimarlığına atanmıştır.¹⁶²

Mimar Hüseyin Çavuş'un ismine, Muharrem 999/ Eylül 1590 tarihli başka bir kayıta Edirne Selimiye Camii etrafındaki kaldırım döşemelerinde görev alan mimarlar arasında da rastlanılmaktadır.¹⁶³ Aşağıda zikredeceğimiz Ahmet Halife günlük ücretle çalıştığı halde ilgili defterdeki kayıta, Hüseyin Çavuş'un günlük ücretle çalıştığına dair herhangi bir bilgi yoktur. Ancak defterdeki diğer bilgilerden bazı ödemelerin Hüseyin Çavuş'un bilgisi dahilinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu durum onun kaldırım döşemelerinde de bina nazırı olarak görev almış olabileceğini akla getirmektedir.

67-MEHMED SUBAŞI

Hassa mimarlarından olan Mehmet Subaşı, Mimar Sinan'ın hacca gitmesi üzerine, Divân-ı Hümâyûn'un 16 Safer 992 / 26 Şubat 1584 tarihli bir kararıyla vekaleten mimarbaşılığa atanmıştır.¹⁶⁴ Vezir Mesih Paşa¹⁶⁵ Divân-ı Hümâyûn'a müracaat ederek, Ali Paşa Hamamı yakınlarındaki Hasan Paşa Mescidi'ni¹⁶⁶ câmi yapmak istediğini belirtip gerekli iznin verilmesini ister.¹⁶⁷ Bunun üzerine Divân-ı Hümâyûn, mimarbaşı kaimmakamı Mehmet Subaşı'ya 2 Rebiyülevvel 992 / 14 Mart 1584 tarihli bir hüküm göndererek, Mesih Paşa'ya istenilen iznin verildiğini belirtip kendisinin de câminin inşâsında çalışacak usta ve ırgadlar ile gerekli malzemenin temin edilmesine yardımcı olması istenmiştir.¹⁶⁸

¹⁶² BOA, A. RSK. 246, s. 188.

¹⁶³ TSMA, D.1684/5, s.5A ve 6B.

¹⁶⁴ BOA, MD, nr. 52, sıra: 714, s. 269.

¹⁶⁵ Kayıta, Hasan Paşa Mescidi'ni câmi yapmak isteyen kişinin adı yukarıda da belirtildiği gibi sadece "Vezir Mesih Paşa" olarak geçmekte olup ismi açıkça zikredilmemektedir. Ayvansarâyî ve Mehmed Süreyya da aynı kişiden bahsettikleri halde farklı isimler vermektedirler. Ayvansarâyî "Vezir Mesih Paşa"nın Mehmed Paşa olduğunu belirtirken, Mehmed Süreyya bunun Süleyman Paşa olduğunu söylemektedir. Her iki yazar da bahsettikleri bu kişinin mezarının, yine kendisinin inşa ettirdiğini söyledikleri Mesih Ali Paşa Câmiî adıyla da anılan Mesih Paşa Câmiî'nin avlusunda bulunduğunu belirtmektedirler (Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-Cevâmi*, Cilt. I-II, Matbaa-i Amire, Sene 1281, s. 192; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, (Haz: Nuri Akbayar), Cilt:4, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.1087).

¹⁶⁶ Ayvansarâyî'nin bahsettiğine göre, Vezir Mesih Mehmed Paşa, Hasan Paşa Mescidi'nin yerine bir câmi yaptırmak istediğinde bu mescidi Karagümrük'te uygun bir yere naklettirmiştir. Bu bilgilere göre, Hâdim Mesih Mehmed Paşa tarafından yaptırılan ve Karagümrük Mescidi, Sütçü Murad Mescidi, Mesih Paşa Mescidi ve Fetva Emîni Câmiî adlarıyla anılan eser, İstanbul Fatih'te Edirnekapı civarında Hatice Sultan Mahallesi Lökümcüler Caddesi'ndedir. Kaynaklara göre yapımı 1588 yılında tamamlanmıştır. Zamanla harap olduğundan II. Abdülhamid dönemi Fetva Emînlerinden Hacı Nuri Efendi tarafından yenilenmiştir. Câmiin duvarları kârgir kubbesi demir iskeletli olup tek şerefeli ve tuğladan bir de minaresi vardır (Bkz. Komisyon, *Fâtih Câmiileri*, Türkiye Diyanet Vakfı Fâtih Şubesi Yayınları, İstanbul 1987, s.163-164; Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-Cevâmi*, Cilt. I-II, Matbaa-i Amire, Sene 1281, s. 174; Tahsin Öz, *İstanbul Câmiileri*, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s.83).

¹⁶⁷ BAO, MD, nr. 52, sıra:854, s.322.

¹⁶⁸ BAO, MD, nr. 52, sıra:854, s.322.

Dik bir yamaç üzerine kurulan ve alt katında sekiz dükkânı, bir çeşmesi küçük bir de haziresi bulunan Mesih Paşa Câmii, İstanbul Fatih'te Muhtesip İskender Mahallesi Hırka-i Şerif Câmii yakınlarında eski Ali Paşa Caddesi üzerindedir. Halk arasında Mesih Ali Paşa Câmii olarak da bilinen eserin inşası 1586 yılında tamamlanmıştır.¹⁶⁹ Sekiz destekli câmiler grubuna giren eserin orta kubbesi, köşelere birer ekedra ile bağlanırken yanlara doğru mahfiller üzerinde üçer küçük kubbe ile de genişletilmiştir. Dışa taşan mihrap kısmı yarım kubbecikle örtülmüştür. Beş gözlü son cemaat yerinin orta kısmı çapraz tonozlu diğer bölümler ise kubbelidir. Üç tarafı kubbeli dar revaklarla çevrili avlunun ortasında şadırvan yerine Mesih Paşa'nın sekizgen açık türbesi bulunmaktadır. Avlu revaklarının doğu-batı bölümlerine ise birer hücre yerleştirilmiştir. Minare câmiin kuzey doğu köşesindedir. Mermer mihrabın etrafındaki ve pencere alınlıklarındaki çini süslemeler ile geometrik şebekelerle işlenmiş minber eserin önemli unsurlarındandır. Kısaca tanıtmaya çalıştığımız ve Mimar Sinan'a atfedilen yapıların isimlerinin verildiği tezkerelerde de adına rastlanmayan¹⁷⁰ Mesih Paşa Câmii Mimar Davud Ağa'ya maledilmektedir.¹⁷¹ Ancak yukarıda verdiğimiz bilgilerden, Mesih Paşa Câmii'nin inşaat izninin, Mimar Sinan'ın hacca gittiği dönemde ve Mehmed Subaşı'nın vekâleten mimarbaşılık görevini yürüttüğü bir tarih olan 14 Mart 1584 verilmesinin anlaşılması, bir taraftan bu eserin tezkerelerde adının geçmeme gerekçesini açıkça ortaya koyarken, diğer taraftan da Mimar Davud Ağa ile bir bağlantısının olmadığını göstermektedir. Böylece bu bilgilerden Mesih Paşa Câmii mimarının Mehmed Subaşı olduğu anlaşılmaktadır.

68-YORGI BİKÂR(?)

Yorgi Bîkâr, 13 Şevval 992/18 Ekim 1584 tarihinde yedi akçe ulûfe ile hassa mimarlarından olan Yani'nin yerine atanmıştır.¹⁷²

69-TODOR YANI

Todor Yani hassa mimarlarından olup yedi akçe ulûfe almaktaydı. Ancak 13 Şevval 992/18 Ekim 1584 tarihinde yerine Dimitri Veledi Yorgi atanmıştır.¹⁷³

70-DİMİTRİ VELEDİ YORGI

13 Şevval 992/18 Ekim 1584 tarihli bir kayda göre yedi akçe ulûfe alan Todor Yani'nin yerine Dimitri Veledi Yorgi atanmıştır.¹⁷⁴

71-AHMED REİS

Ahmed Reis, Mimar Mehmed ile birlikte Saray-ı Âmire'de inşa edilen Bîmarhane'nin mimarlığını yapmıştır. Bu hizmetinden dolayı Ahmet Reis'in ücretine 24 Ramazan 992/ 29 Eylül 1584 tarihinde üç akçe zam yapılmıştır.¹⁷⁵

¹⁶⁹ Bkz. *Fâtih Câmileri*, s.162-163; Ayvansarayî, a.g.e, s.192-193; Öz, a.g.e, s.104.

¹⁷⁰ Bkz. Kuran, a. g. e, s.249-405.

¹⁷¹ Aslanapa, a. g. e, s.306-307.

¹⁷² BOA, KK, A.RSK, nr. 244, s.120.

¹⁷³ BOA, KK, A.RSK, nr. 244, s.120.

¹⁷⁴ BOA, KK, A.RSK, nr. 244, s.120.

72-ÜSTAD MUSTAFA

Üstad Mustafa, Mimar Musluhiddin'in 992 / 1584 yılında vefatı üzerine 13 akçe ulûfesinin sekiz akçesiyle Mimarbaşı Kaim-i Makamı Mehmed Subaşı'nın arzıyla Hassa mimarlığına atanmıştır.¹⁷⁶ Mustafa'nın Hassa mimarlığına geçirilmesinin gerekçesi üstad mimarlardan olmasıdır.

26 Rebiyülevvel 994/17 Mart 1586 tarihli bir kayıttan Mimar Mustafa'nın ulûfesinin 12 akçe olduğu ve vefat ettiği anlaşılmaktadır.¹⁷⁷ Kayıtlardaki bu bilgilere göre Mimar Mustafa'nın Hassa mimarlığı yaklaşık iki yıl sürmüştür.

73-ÜSTAD MAHMUD

Üstad Mahmud, Mimar Musluhiddin'in 992/1584 yılında vefatı üzerine 13 akçe ulûfesinin 5 akçesini Kaçak Derbendi'nde bennâ olan ancak ismi belirtilmeyen bir kalfa ile paylaşarak 2.5 akçe karşılığında Hassa mimarlığına atanmıştır.¹⁷⁸ Üstad Mahmud, Hassa mimarı olduğu 18 Rebiyülevvel 992 / 30 Mart 1584 tarihinde Üsküp'de inşası devam eden ancak kayıta ismi belirtilmeyen bir köprü'nün mimarlığını yapmaktaydı.¹⁷⁹ 26 Rebiyülevvel 994/17 Mart 1586 tarihli başka bir kayıttan, Mimar Mahmud'un ulûfesinin sekiz akçe olduğu ve bu tarihte vefat ettiği anlaşılmaktadır.¹⁸⁰

74-İSMAİL NECCAR

Üstad mimar olduğu belirtilen İsmail Neccar Cemaat-ı Cebeciyan-ı Hassa'dandır. Mimara şiddetle ihtiyaç duyulduğundan sefere gitmek şartıyla Hassa mimarlarından boşalan gediğe 8 akçe ulûfe ile 992/1584 yılında Hassa mimarları zümresine ilhak edilmiştir.¹⁸¹

75-HACI MEHMED

Mimar Ahmed'in ölümüyle boşalan onüç akçelik kadrosunun günlük dört akçesi 13 Şevval 994/27 Eylül 1586 tarihinde Üsküdar'da ikâmet ettiği anlaşılan Mimar Hacı Mehmed'e verilmiştir.¹⁸²

76-SERGİCİ OĞLU MİKOLA

Mimar Ahmed'in vefatıyla boşalan onüç akçelik kadrosunun yevmî dört akçesi Rebiyülahir 994/Mart 1586 tarihinde Sergici oğlu Mikola'ya verilmiştir.¹⁸³ Araştırmalarımızda Sergici oğlu Mikola'nın faaliyetleriyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

¹⁷⁵ BOA, KK, A. RSK, nr. 244, s. 103.

¹⁷⁶ BOA, KK, nr. 242, s. 247.

¹⁷⁷ BOA, KK, A.RSK, nr. 246, s.188.

¹⁷⁸ BOA, KK, nr. 242, s.246.

¹⁷⁹ BOA, KK, nr. 242, s.246.

¹⁸⁰ BOA, KK, A.RSK, nr. 246, s.188.

¹⁸¹ BOA, KK, nr. 242, s.247.

¹⁸² BOA, KK, A. RSK, nr.248, s.6.

¹⁸³ BOA, KK, A. RSK, nr. 248, s.6.

77-MEHMED

Hassa mimarlarında olup günlük yedi akçe ulûfe almaktaydı. Ancak Mimar Ahmed'in vefat etmesi üzerine boşalan on üç akçelik kadrosundan iki akçesi 13 Şevval 994/27 Eylül 1586 tarihinde Mehmed'e verilmiştir.¹⁸⁴ Böylece Mehmed'in ulûfesi yevmî dokuz akçeye çıkmıştır.

78-MEHMED

Hassa mimarlarından olup yevmî on akçe ulûfe almaktaydı. Mimar Ahmed'in ölümüyle boşalan on üç akçelik gediğinin iki akçesi 13 Şevval 994/27 Eylül 1586 tarihinde Mehmed'e verilmiştir.¹⁸⁵ Böylece Mehmed'in ulûfesi yevmî on iki akçeye yükselmiştir.

79-MEHMED

Mimar Mehmed, Hassa mimarlarından oniki akçe ulûfesi olan Mustafa'nın ve sekiz akçesi bulunan Mahmud'un ölmeleri nedeniyle boşalan yirmi akçelik kadrosunun beş akçesine sefere gitmek şartıyla 26 Rebiyülevvel 994/17 Mart 1586 tarihinde Hassa mimarlığına atanmıştır.¹⁸⁶ Mimar Ahmed'in vefatıyla da boşalan on üç akçelik gediğinin bir akçesi 13 Şevval 994/27 Eylül 1586 tarihinde Mimar Mehmed'e verilerek ulûfesi günlük altı akçeye çıkarılmıştır.¹⁸⁷

80-YANİ

Mimar Yani, Hassa mimarlarından oniki akçe ulûfeli Mustafa ile sekiz akçeli Mahmud'un vefat etmeleri üzerine, boşalan yirmi akçelik ulûfelerinin beş akçelik bölümüne sefere gitmek şartıyla 26 Rebiyülevvel 994 / 17 Mart 1586 tarihinde Hassa mimarlığına atanmıştır.¹⁸⁸

81-BALİ

Hassa mimarlarından olup yevmî beş akçe ulûfe almaktaydı. 994/1585-1586 yılında ismi belirtilmeyen ancak tarihi kaynaklardan Ferhad Paşa'nın ikinci defa Şark Serdarlığı'na tayin edilmesiyle yapılan şark sefer-i hümayûn-ı¹⁸⁹ için görevlendirilmişti. Ancak bu göreve gitmediğinden Mimarbaşı Sinan'ın isteği üzerine, 13 Şevval 994/ 27 Eylül 1586 tarihinde bu beş akçelik gediği kendisinden alınarak Hacı Bulgar'a verilmiştir.¹⁹⁰

82-İSMAİL BİN ABDULLAH

Bir kayıтта "*Cemaat-ı Mi'mârân-ı Hassa*"dan olduğu belirtilen İsmail bin Abdullah, Süleyman Abdullah, Dede Halife, Bulgar Hacı ve Mustafa bin Abdullah

¹⁸⁴ BOA, KK. A. RSK, nr. 248, s.6.

¹⁸⁵ BOA, KK. A. RSK, nr. 248, s.6.

¹⁸⁶ BOA, A. RSK, nr. 246, s. 188.

¹⁸⁷ BOA, KK. A. RSK, nr. 248, s.6.

¹⁸⁸ BOA, A. RSK, nr. 246, s. 188.

¹⁸⁹ Bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 3. Cilt, İstanbul 1950, s.100-117.

¹⁹⁰ BOA, KK. A. RSK, nr. 248, s.6.

ile beraber Gori Kalesi'ni ¹⁹¹ inşâ etmiştir.¹⁹² Bu mimarlar içerisinde sekiz akçeyle en yüksek yevmiyeyi İsmail bin Abdullah almıştır. Dolayısıyla bu durum, Mimar İsmail bin Abdullah'ın diğer dört mimara göre daha deneyimli ve bu kalenin inşasında onların başkanları olduğunu göstermektedir. Ayrıca Gori Kalesi'nin yapımında gösterdikleri üstün başarı nedeniyle Şevval 995/Eylül 1587 tarihinde diğer mimarlara birer akçe zam verildiği halde İsmail bin Abdullah'a iki akçe verilmiştir. Böylece İsmail bin Abdullah'ın maaşı on akçeye yükselmiştir.¹⁹³

83-SÜLEYMAN ABDULLAH

Cemaat-ı Mi'mârân-ı Hassa'dan olan Süleyman Abdullah, İsmail bin Abdullah, Dede Halife, Bulgar Hacı ve Mustafa bin Abdulah ile beraber Gori Kalesi'nin inşasına katılmıştır. Bu mimarların sıralanmasında, İsmail bin Abdullah'ın arkasından ikinci sırada yer alan Süleyman Abdullah günlük yedi akçe ücret almıştır. Bu kalenin yapımından sonra Şevval 995/Eylül 1587 tarihinde kendisine bir akçe zam yapılarak yevmiyesi sekiz akçeye çıkmıştır.¹⁹⁴

84-DEDE HALİFE

Kayıtlarda Dede Halife veya Dede olarak geçen Mimar Dede, onüç akçe ulûfe alan Mimar Mustafa ve oniki akçe ulûfeli Mimar Mahmud'un vefat etmesi üzerine bu iki mimardan boşalan yirmi akçelik ulûfenin beş akçesine sefere gitmek şartıyla 26 Rebiyülevvel 994/17 Mart 1586 tarihinde Hassa mimarlığına atanmıştır.¹⁹⁵ Böylece Cemaat-ı Mi'mârân-ı Hassa'dan olan Dede Halife, İsmail bin Abdullah, Süleyman Abdullah, Bulgar Hacı ve Mustafa bin Abdullah ile beraber Gori Kalesi'nin yapımında çalışmıştır. Süleyman Abdullah'ın arkasından üçüncü sırada yer alan Dede Halife günlük beş akçe ücret almıştır. Kalenin inşasından sonra kendisine Şevval 995/Eylül 1587 tarihinde bir akçe zam yapılarak yevmiyesi altı akçeye yükseltilmiştir.¹⁹⁶

85-HACI BULGAR

Kayıtlarda Bulgar Hacı veya Hacı Bulgar olarak geçmektedir.¹⁹⁷ "Dirliksiz mimarlardan" olduğu zikredilen Hacı Bulgar, 994/1585-1586 yılında ismi belirtilmeyen sefer-i hümayûn ile görevlendirilen Bâli'nin bu göreve gitmemesi nedeniyle, Mimar Sinan'ın isteği üzerine 13 Şevval 994/ 27 Eylül 1586 tarihinde, günlük beş akçe ulûfe ile Bâli'nin yerine atanmıştır.¹⁹⁸ Bundan sonra Cemaat-ı Mi'mârân-ı Hassa içinde yer alan Hacı Bulgar, İsmail bin Abdullah, Süleyman

¹⁹¹ Gori Gürcistan'ın Kura Irmağı kıyısında yer alır ve Gürcistan'ın en eski şehirlerinden biridir (Bkz. *AnaBritannica*, Cilt: 9, İstanbul 1988, s.550). Tarihi kaynaklarda 27 gün gibi kısa bir sürede inşâ edildiği belirtilen Gori Kalesi şöyle tasvir edilmektedir: "Bir a'lâ kapu, nice yüz zira' divâr, kuleler ve hisariçesi ve kar-nâk hendekli" (Bkz. Danişmend, a.g.e, s. 106).

¹⁹² BOA, KK, A.RSK, nr. 248, s.54.

¹⁹³ BOA, KK, A.RSK, nr. 248, s.54.

¹⁹⁴ BOA, KK, A.RSK. 248, s.54.

¹⁹⁵ BOA, KK, A. RSK. 246, s.188.

¹⁹⁶ BOA, KK, A.RSK. 248, s.54.

¹⁹⁷ BOA, KK, A. RSK. 248, s.6, s.54.

¹⁹⁸ BOA, KK, A. RSK. 248, s.6.

Abdullah, Dede Halife ve Mustafa bin Abdullah ile beraber Gori Kalesi'ni inşa etmiştir. Dede Halife'yle birlikte aynı ücreti aldığı halde sıralamada ondan sonra zikredilmiştir. Bu kalenin inşasından sonra kendisine Şevval 995/Eylül 1587 tarihinde bir akçe verilerek ücreti altı akçeye çıkarılmıştır.¹⁹⁹

86-MUSTAFA BİN ABDULLAH

Cemaat-ı Mi'mârân-ı Hassa'dan olan Mustafa bin Abdullah, İsmail bin Abdullah, Süleyman Abdullah, Dede Halife ve Hacı Bulgar ile birlikte Gori Kalesi'nin yapımında çalışmıştır. Dede Halife ve Hacı Bulgar ile aynı ücreti alan Mustafa bin Abdullah'ın yevmiesi bu kalenin yapımından sonra Şevval 995/Eylül 1587 tarihinde bir akçe artırılarak altı akçeye yükseltilmiştir.²⁰⁰

87-AHMED

Hassa mimarlarından olup on üç akçe ulûfe almaktaydı. Kayıtta hangi sefer olduğu ve isimleri belirtilmeyen on mimar ile birlikte sefer-i hümayûnla görevlendirilmişti. Ancak Rebiyülahir 994 / Mart 1586 tarihinde vefat ettiğinden bu sefere katılmadığı anlaşılmaktadır.²⁰¹

88-AHMED HALİFE

Muharrem 999/ Eylül 1590 tarihli bir kayıttan, Mimar Ahmed Halife'nin Edirne Selimiye Cami'nin etrafında yapılan kaldırım düzenlemelerinde yevmiesi dokuz akçeden 22 gün çalıştığı ve toplam 198 akçe ücret aldığı anlaşılmaktadır.²⁰²

89-MEHMED BİN AHMED

Bir kayda göre, yedi akçe ulûfeyle top arabacılarından olduğu belirtilen Mehmed bin Ahmed, mimarbaşının "*üstad ve sengtraş ve ilm-i binada mâhirdir*" ifadesiyle Hassa mimarlığına geçirilmesi isteği uygun görülerek, 1001/1592 yılında yedi akçe ulûfe ile Hassa mimarlığına atanmıştır.²⁰³

90-MİMAR ACEM

Mimar Acem'in ismine 16. yüzyılda Saray-ı Cedid'deki eski ve yeni şadırvanlar ve çeşmelere gelen suların taksiminde yapılan düzenlemelerle ilgili defterde rastlanılmaktadır.²⁰⁴ Defterdeki bilgilere göre on lüle sudan altı lülesinin mimar Acem'in çalışmasının ürünü olduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁵

¹⁹⁹ BOA, KK, A.RSK. 248, s.54.

²⁰⁰ BOA, KK, A.RSK. 248, s.54.

²⁰¹ BOA, KK, A. RSK. 248, s.6.

²⁰² TSMA, D.1684/5, s.2B.

²⁰³ Mehmed bin Ahmed ile ilgili kayıt aynen şöyledir: "*Mimarbaşı mektub gönderub tob arabacılarından yedi akçesi olan Mehmed bin Ahmed için üstad ve sengtraş ve ilm-i binada mâhirdir deyu ulûfesiyile Hassa mimarlığına ilhak olmak ricasına arz etmeğın mahlul var ise verilmek buyurulub badehu ulûfesiyile verilmek buyurdu sene 1001/1592*" (BOA, KK, A.RSK, nr. 253, s. 75).

²⁰⁴ Geniş bilgi için bkz.TSMA, D. 10137.

²⁰⁵ TSMA, D. 10137.

91-MİMAR HAMZA

Mimar Hamza'nın ismine de, 16. yüzyılda Saray-ı Cedid'deki eski ve yeni şadırvanlar ve çeşmelere gelen suların taksiminde yapılan düzenlemelerle ilgili defterde tesadüf edilmektedir.²⁰⁶ Buradaki bilgilere göre dört lüle suyun Mimar Hamza'nın çalışmalarının neticesi olduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁷

92-MUSA USTA

Mimar Sinan'ın kalfalarından olduğu anlaşılan Musa Usta, Hindistan yöneticilerinin Osmanlı devletinden mimar istemeleri üzerine, Kanuni Sultan Süleyman tarafından Hindistan'a gönderilmiştir.²⁰⁸ Musa Usta'nın Hindistanda'ki faaliyetleri arasında, Hindistan limanlarında Anadolu üslûbunda büyük binalar inşa ettirdiği ayrıca bazı onarımlarda bulunduğu zikredilmektedir.²⁰⁹ Kaynaklarda Musa Usta'nın Hindistan'daki bu faaliyetleri dışında herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

93-CAFER OĞLU MUSTAFA BİN AHMED

Hassa mimarlarından olup günlük onsekiz akçe ulûfe almaktaydı. Hicrî 1001 Milâdî 1592-1593 yıllarına ait bazı kayıtları ihtiva eden bir defterdeki bir kayda göre Cafer oğlu Mustafa bin Ahmed'den boşalan hassa mimarlığı kadrosuna, Mimarbaşı Davud Ağa'nın²¹⁰ isteğiyle Sinan oğlu Derviş beş akçe ulûfe ile atanmıştır.²¹¹ Aynı kayıttaki bilgilere göre, Cafer oğlu Mustafa bin Ahmed'din geriye kalan ulûfesi ise, hassa mimarlarından oldukları belirtilen Veli bin Mahmud'ın, Yusuf oğlu Mehmed'in, Hacı Sefer'in, İsmail Halife'nin, Sinan bin Abdullah'ın, İlyas Abdullah'ın, Yani Nakkaşoğlu'nun, Anton Kalfa'nın, Yani Eskisarana'nın, Yani Kalfa'nın ve Yorgi Minareci'nin ulûfesine birer akçe zam yapılarak dağıtılmıştır.²¹²

94-SİNAN OĞLU DERVİŞ

Hicrî 1001 Milâdî 1592-1593 yıllarına ait çeşitli konulardaki bazı kayıtları içeren bir defterdeki bir kayda göre Sinan oğlu Derviş, Cafer oğlu Mustafa bin Ahmed'den boşalan onsekiz akçelik kadronun beş akçesine Hassa mimarı olarak atanmıştır.²¹³

²⁰⁶ T SMA, D.10137.

²⁰⁷ T SMA, D.10137.

²⁰⁸ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, Cilt: I-II, (Sadeleştiren: Neçet Çağatay), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 163-164.

²⁰⁹ Mustafa Nuri Paşa, a.g.e. s.164.

²¹⁰ Davud Ağa hakkında bkz. Ahmet Refik Altınay, *Türk Mimarları*, (Hazırlayan: Zeki Sönmez), Şander Yayınları İstanbul 1977, s.61-72; Muzaffer Erdoğan, "Mimar Davud Ağa'nın Hayatı ve Eserleri", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 12, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1955, s.179-204.

²¹¹ BOA, KK, nr. 253, s. 216.

²¹² BOA, KK, nr. 253, s. 216.

²¹³ BOA, KK, nr. 253, s. 216.

95-VELİ BİN MAHMUD

Hassa mimarlarından olan ancak kaç akçe ulûfe aldığı kayıtlarda belirtilmeyen Veli bin Mahmud'un ulûfesine Hicrî 1001/1592-1593 senesinde bir akçe zam yapılmıştır.²¹⁴

96-YUSUF BİN ABDULLAH

Hicrî 1001/1592-1593 senesine ait bir kayıttaki bilgilerden Hassa mimarlarından olduğu anlaşılan Yusuf bin Abdullah'ın ulûfesi bir akçe artırılmıştır.²¹⁵

97-MEHMED KASIM PAŞA

Hassa mimarlarından olan Mehmed Kasım Paşa'nın ulûfesine Hicrî 1001/1592-1593 senesinde bir akçe zam yapılmıştır.²¹⁶

98-YUSUF OĞLU MEHMED

Hassa mimarlarından olan Yusuf oğlu Mehmed'in ulûfesinin Hicrî 1001/1592-1593 yılına ait bir kayıttan bir akçe artırıldığı anlaşılmaktadır.²¹⁷

99-HACI SEFER

1592-1593 yıllarına ait bir kayıta ulûfesine bir akçe zam yapıldığı belirtilen Hacı Sefer Hassa mimarlarındandı.²¹⁸

100-İSMAİL HALİFE

Hassa mimarlarından olan İsmail Halife'nin ulûfesi Hicrî 1001/1592-1593 senesinde bir akçe artırılmıştır.²¹⁹

101-SİNAN BİN ABDULLAH

Hassa mimarlarından olan Sinan bin Abdullah'ın ulûfesine Hicrî 1001/1592-1593 senesinde bir akçe zam yapılmıştır.²²⁰

102-İLYAS ABDULLAH

Hicrî 1001/1592-1593 senesine ait bir kayda göre Hassa mimarlarından olduğu anlaşılan İlyas Abdullah'ın ulûfesine bir akçe zam yapılmıştır.²²¹

103-YANI NAKKAŞOĞLU

Hassa mimarlarından olan Yani Nakkaşoğlu'nun Ulûfesine Hicrî 1001/1592-1593 senesine ait bir kayda göre bir akçe zam yapılmıştır.²²²

²¹⁴ BOA, KK, nr. 253, s. 216.

²¹⁵ BOA, KK, nr. 253, s. 216.

²¹⁶ BOA, KK, nr. 253, s. 216.

²¹⁷ BOA, KK, nr. 253, s. 216.

²¹⁸ BOA, KK, nr. 253, s. 216.

²¹⁹ BOA, KK, nr. 253, s. 216.

²²⁰ BOA, KK, nr. 253, s. 216.

²²¹ BOA, KK, nr. 253, s. 216.

²²² BOA, KK, nr. 253, s. 216.

104-ANTON KALFA

Ulûfesi Hicrî 1001/1582-1583 senesine ait bir kayda göre bir akçe arttırılan Anton Kalfa Hassa mimarlarındanı.²²³

105-YANI ESKİSARANA

1592-1593 yıllarına ait bir kayda göre Hassa mimarlarından olduğu anlaşılan Yani Eskişarana'nın ulûfesi bir akçe arttırılmıştır.²²⁴

106-YANI KALFA

Hassa mimarlarından olan Yani Kalfa'nın ulûfesine Hicrî 1001/1592-1593 senesinde bir akçe zam yapılmıştır.²²⁵

107-YORGİ MİNARECİ

Ulûfesi Hicrî 1001/1592-1593 yılında bir akçe arttırılan Yorgi Minareci Hassa mimarlarındanı.²²⁶

SONUÇ

Osmanlı devletinde faaliyet gösteren bütün mimarlar, imparatorlukta imar, inşa, tamir ve bayındırlık hizmetlerini yürüten merkezdeki Hassa Mimarlar Ocağı ile bir taşra mimarlık teşkilâtı olan Eyalet Mimarlıklarına bağlı değildi. Ancak sahalarında temayüz eden mimarların bu teşkilâtlarda yetiştikleri görülmektedir. Dolayısıyla serbest çalışan mimarlar ancak belirli bir noktaya kadar mesleklerini sürdürebilmişlerdir. Zaten Hassa Mimarlar Teşkilâtı'na bağlı olmayan mimarlar da, bilgi, beceri ve deneyimlerini ya bizzat devletin inşa ettirdiği yapılarda ya da önde gelen devlet adamlarının yaptırdığı eserlerde ortaya koyarak kendilerini ispatlamışlardır. Böylece mimarlık mesleğinde kendini gösteren mimarlar, Osmanlı devletinin hangi bölgesinde olurlarsa olsunlar Hassa Mimarlığı'na dahil edilerek, bilgi ve becerilerini daha da geliştirme imkân ve fırsatını elde etmişlerdir. Çünkü Hassa Mimarları için her zaman devamlı iş imkânı vardı.

XVI. yüzyılın büyük bir bölümünde mimarbaşılık görevini yapmış olan Mimar Sinan'a atfedilen yapılarda da Hassa Mimarları'nın çalıştıkları görülmektedir. Mesela, Süleymaniye Câmii'nde Mustafa bin Abdullah ve Mustafa bin Nebi mermercilik işlerini yürüten mimar olarak görev alırken, Karapınar Sultan Selim Câmii'nin mimarlığını ise Mimar Mehmed yapmıştır.

Hassa Mimarları'nın her türlü inşa ve tamir işleriyle görevlendirilmelerinin yanısıra, belirli bir yapı dalında yetişmiş olanlarına da rastlanmaktadır. Meselâ, Mimar Augusto'nun gemi yapımında, Mimar Kasım, Mimar Todor ve Mimar Kosta'nın kale yapımı ve tamirinde ve Üstad Bâli'nin ise su yollarının inşasında daha deneyimli oldukları anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılda, mimarlar açısından

²²³ BOA, KK, nr. 253, s. 216.

²²⁴ BOA, KK, nr. 253, s. 216.

²²⁵ BOA, KK, nr. 253, s. 216.

²²⁶ BOA, KK, nr. 253, s. 216.

görülen diğer önemli bir gelişme de, eyalet merkezlerine Hassa Mimarları'ndan birer mimarın atanarak "Mimarbaşı" unvanıyla anılmalarıdır. Örneğin, 1556 yılında Van Eyaleti'ne Selman adlı bir zımmî, Erzurum Eyaleti'ne ise Hoca Can adlı bir mimar Eyalet Mimarı olarak atanmıştır. 1567 yılında ise Üsküb Eyaleti'nin mimarlığını Hayreddin'in yürüttüğü anlaşılmaktadır.

XVI. yüzyıl Osmanlı mimarları içerisinde gayri müslim mimarların da bulunduğu görülmektedir. Bu yüzyılın ortasına kadar sayıları belirli bir seviyede tutulduğu halde, özellikle yüzyılın dördüncü çeyreğinden itibaren önemli bir artış göstermiştir.

Haklarında bilgi verilen mimarlara günlük ödenen ücretler göz önünde bulundurulduğunda, XVI. yüzyılda mimarbaşılar dışında kalan mimarlara yevmî verilen ücretin mimarların bilgi, beceri, tecrübe ve Hassa Mimarlar Ocağı'ndaki konumlarına göre 23 ilâ 5 akçe arasında değiştiği görülmektedir.

Bu çalışma, 1995-2000 yılları arasında Osmanlı Arşivi ile Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde yaptığımız uzun süreli araştırmalarda elde edilen bilgiler çerçevesinde, genel olarak orijinal kaynaklara dayanılarak hazırlanmıştır. Dolayısıyla XVI. yüzyıl Osmanlı mimarlarının büyük bir bölümü ilk defa bu araştırmada bir araya getirilerek topluca tanıtılmıştır.

KAYNAKLAR

A) ARŞİV BELGELERİ

1-Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

Kamil Kepeci (KK), nr. 62, 242, 253.

Kamil Kepeci Ru'ûs Kalemi (KK, A. RSK), nr. 218, 244, 246, 248, 253.

Mühimme Defterleri (MD), nr. 2, 4, 7, 10,16, 21, 25, 35, 42, 52.

Ru'ûs Kalemi (A. RSK), nr. 1461.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), nr. 2775, 7118, 559.

Küçük Rûznâme Kalemi (D. KRZ), nr. 33118.

2-Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Belgeleri

D. 9706/2, D.1801, D.3902, D.1684/5, D. 10137.

B) ŞER'İYE SİCİLLERİ

Konya Şer'İye Sicili, nr.2

C) DİĞER KAYNAKLAR

AFYONCU, Erhan, "XVI. Yüzyılda Hassa Mimarları", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 207-215.

- AHMED RİFAT EFENDİ, *Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafıyye*, Cilt: 1-2, İstanbul 1299.
- AKTEPE, M. Münir, "Kosova", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:6-2, Maarif Basımevi, İstanbul 1954, s.869-876.
- ALTINAY, Ahmet Refik, *Türk Mimarları*, (Hazırlayan: Zeki Sönmez), Sander Yayınları İstanbul 1977.
- AnaBritannica*, Cilt: 9, 19 ve 16, İstanbul 1988, 1989, 1990.
- ASLANAPA, Oktay, *Osmanlı Devri Mimarîsi*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 1986.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri Yugoslavya*, II. Cilt, 3. Kitap, Baha Matbaası, İstanbul 1981.
- BARKAN, Ömer L., *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, Cilt:1-2 Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972, 1979.
- 5 Numaralı Mühimme Defteri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları / 21, Ankara 1994.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 3. Cilt, İstanbul 1950.
- DÜNDAR, Abdulkadir, "Osmanlı Mimarisinde Hassa Mimarları", *Dini Araştırmalar*, Osmanlı Özel Sayısı, Cilt: 2, Sayı: 5, Eylül- Aralık 1999, s.159-176.
- _____, "Osmanlı Mimarisinde Vilâyet (Eyâlet) Mimarları", *XI. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, Utrecht-The Netherlands, August 23-28, 1999, (Basılmamış bildiri).
- _____, *Arşivlerdeki Plân ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 2480, Ankara 2000.
- _____, "Karapınar Sultan Selim Câmii'nin Mimarı Hakkında Yeni Bir Kayıt ve Bazı Mülâhazalar", *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışının 80. Yıldönümü, Karapınar Sempozyumu*, (26-27 Ekim 200), (Editör: Yusuf Küçükdağ), Konya- Karapınar Belediyesi Yayın No:4, Konya 2001, s.165-174.
- _____, "16. Yüzyılda Suriye, Mısır ve Suudi Arabistan'daki İmar ve İnşâ Faaliyetlerine Katkıda Bulunan Bazı Osmanlı Mimarları", *Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (25-27 Ekim Hatay, 28 Ekim İskenderun)*, Cilt: I, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi / 20, Ankara 2001, s. 219-228.
- ERDENEN, Orhan, "Osmanlı Devri Mimarları, Yardımcıları ve Teşkilâtları", *Mimarlık*, 4. Yıl, Sayı: 27, Ocak 1996, s.15-18.
- _____, "Osmanlılarda Mimarlık Teşkilâtı", *Hayat Tarih Mecmuası*, II/12 (İstanbul 1967), s.47-50.
- ERDOĞAN, Muzaffer, "Mimar Davud Ağa'nın Hayatı ve Eserleri", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 12, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1955, s.179-204.
- HAFİZ HÜSEYİN AYWANSARAYÎ, *Hadikatü'l-Cevâmi*, Cilt. I-II, Matbaa-i Amire, Sene 1281.
- İBN MANZÜR, *Lisanu'l-Arab*, Cilt: II, Beyrut 1956.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, VI. Cilt, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s.251.

- KOMİSYON, *Fâtiḥ Câmileri*, Türkiye Diyanet Vakfı Fâtiḥ Şubesi Yayınları, İstanbul 1987.
- KURAN, Aptullah, *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, *Karapınar Sultan Selim Külliyesi*, Karapınar Belediyesi Kültür Yayını no:3, Konya 1997.
- MARTAL, Abdullah, "XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk ", *Belleten*, LII / 205 (1988), s.1585-1653.
- MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmânî*, (Haz: Nuri Akbayar), Cilt:4, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- MERİÇ, Rıfki Melûl, "Beyazıd Câmii Mimârı II. Sultan Bayezıd Devri Mimarları İle Bazı Binaları Beyazıd Câmii İle Alâkalı Hususlar, San'atkârlar ve Eserleri", *Yıllık Araştırmalar Dergisi II*, Ajans-Türk Matbaası, Ankara 1958, s.4-76.
- MUSTAFA NURİ PAŞA, *Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, Cilt: I-II. (Sadeleştiren: Neşet Çağatay), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.
- MÜDERRİSOĞLU, Fatih, *16.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İnşâ Edilen Menzil Külliyeleeri*, (H.Ü.Sos.Bilim.Ens. Basılmamış Doktora tezi), Cilt.1, Ankara Ekim, 1993.
- NAZİF HOCA, "Üsküp", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:13, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, s.122-127.
- 12 Numaralı Mühimme Defteri*, I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları / 33, Ankara 1996.
- ORGUN, Zarif, "Hassa Mimarları", *Arkitekt*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s.3-12.
- ORHONLU, Cengiz, "Şehir Mimarları", *Osmanlı Araştırmaları*, II, İstanbul 1981, s.1-30.
- ÖZ, Tahsin, *İstanbul Câmileri*, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.
- SÖNMEZ, Zeki, "Mimar Sinan ve Hassa Mimarlar Ocağı", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, (Haz: Zeki Sönmez), İstanbul 1988, s.251-258.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Cilt: 4, İstanbul 1314(1896).
- TURAN, Şerafettin, "Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Ankara Üniversitesi Basımevi 1964, s.157-202.
- Türk Ansiklopedisi*, Cilt:28, 33, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1980, 1984.